

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Lucie Osmanská

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci
ve sdělovacích prostředcích

5. ročník

**První dobové kritické reflexe románů
Gustava Pflagra-Moravského**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
a že uvádím veškeré použité zdroje.

Rozsah práce činí 78 416 znaků včetně mezer.

Olomouc 16. prosince 2009

Obsah

1. Úvod	4
2. Pan Vyšínský	6
2.1 Základní informace	6
2.2 Prvotní realistické tendence v díle	10
2.3 Charakteristika hlavní postavy	11
2.4 Pflegrovy útoky vůči Moravským novinám	12
2.5 Komparace s ruským vzorem	14
3. Ztracený život	17
3.1 Základní informace	17
3.2 Politické ovzduší 50. let 19. století	18
3.3 Romantické prvky	19
3.4 Srovnání charakterových rysů hlavních postav	20
3.4.1 Jaromír Olšovský	20
3.4.2 Adolf Lesnický	22
4. Z malého světa	24
4.1 Základní informace	24
4.2 Průmyslová revoluce	28
4.3 Sociální otázka	29
4.4 Národnostní otázka	30
4.5 Romantické pásmo	31
4.6 Diference mezi prvním a druhým vydáním románu	32
5. Paní fabrikantová	35
5.1 Základní informace	35
5.2 Charakteristika hlavní postavy	37
5.3 Český továrník v Pflegrově díle	38
6. Závěr	39
7. Recenzenti a kritikové díla G. Pflagra-Moravského – stručné biogramy	42
8. Použitá literatura	44
9. Anotace	47
10. Annotation	48
11. Přílohy	49

1. Úvod

Cílem této práce je postihnout první dobové kritické ohlasy, jež vyvolala románová tvorba Gustava Pflera-Moravského (1833–1875) u tehdejší kritiky (recenzenti a kritikové Pflerova díla – kapitola 7). Pfler začínal jako romantik, jenž promítal do osudů svých hrdinů osobní prožitky. Citové problémy pramenící z nenaplněné lásky, propukající plicní choroba, pocity osamocení, obavy z blížící se smrti, to vše byly faktory, jež měly na Pflera nemalý vliv. Také doba, v níž spisovatel žil a tvořil, na něj působila, podněcovala v něm jisté dojmy, pocity, jež se odrážejí v díle.

Pfler zobrazil v naší literatuře problematiku sociální a národnostní českého proletariátu. I přes závažnost daných témat se nikdy zcela nedokázal oprostít od romantického proudu, který se s vylíčením reálného života neslučoval. Pflerovy romány se řadí mezi jeho nejvýznamnější práce, jež byly vysoce ceněny odbornou i laickou veřejností, poněvadž v nich reflektoval závažné problémy naší společnosti v devatenáctém století – rozmach germanizace, utiskování národa ve vlastní zemi, omezování jeho práv – to byly zásadní otázky, na něž kladl Pfler-Moravský přední důraz.

Během svého tvůrčího úsilí se z precitlivělého studenta stává autor realisticky smýšlející a tento pozdní romantik se obrací k realismu. První znaky realistické tvorby jsou patrné v románu ve verších *Pan Vyšínský*, většího úspěchu se však dočkala až jeho pozdější díla. Politický román *Ztracený život*, sociální román z dělnického prostředí *Z malého světa* a psychologický román *Paní fabrikantová* řadí Pflera mezi významné osobnosti naší literatury. Nedochovala se ovšem všechna jeho literární díla, neboť Pfler své práce podroboval přísné autokritice a ty, jež pokládal za nezdařilé, ničil (poslední zamýšlené romány – *Před březnem*, *Starý dům*, *Švýcarský hotel* – již nestihl dokončit).

Pfler byl autor, jenž nikdy neoplyval imaginací, byl však nepochybně jedním z nejsečtějších lidí své doby a právě díla světových spisovatelů se stala jeho hlavním inspiračním zdrojem. Četl vše, k čemu měl přístup; revoluční rok 1848 probudil Pflera také politicky a autor obrátil svou pozornost k české literatuře. Zklamání v první lásce a také zdravotní problémy v něm posílily sklony k samotářství, cítil se vyloučen ze společnosti a náhradu hledal v četbě. Znalost cizích jazyků mu umožňovala přístup k významným dílům světové literatury, jenže se nedokázal oprostít od jejich vlivu. Po vydání románu ve verších *Pan Vyšínský* byl Pfler kritizován za přílišnou závislost na *Evženu Oněginovi* Alexandra Sergejeviče Puškina, *Ztracený život* se nápadně podobal charakteristikou hlavních postav

románu *Problematische Naturen* Friedricha von Spielhagenen, *Paní fabrikantová* byla nejdnou srovnávána s *Paní Bovaryovou* Gustava Flauberta.

2. Pan Vyšínský

2.1 Základní informace

Román ve verších *Pan Vyšínský* znamenal obrat v Pflerově dosavadním literárním díle, neboť představoval počátek autorovy realistické tvorby. Po *Mramorovém paláci* z básnické sbírky *Dumky* (1857) se jedná o nejobsáhlejší Pflerovu veršovanou skladbu, v níž se autor pokouší vymanit z přecitlivělých romantických snů. V únoru roku 1858 vychází u nakladatele Jaroslava Pospíšila první svazek *Pana Vyšínského*, věnovaný Edvardu Voříkovskému rytíři z Kundratic, Pflerovu spolupracovníkovi v České spořitelně a příteli.¹

Přípravu k románu Pfler zahájil v srpnu roku 1857, jeho původní záměr byl ovšem zcela odlišný – Pfler původně uvažoval o epistolárním románu. Nemoc jej přiměla (trpěl chronickou plicní chorobou) ukončit studia v roce 1854 a začít pracovat jako úředník, ale své zaměstnání nenáviděl, dokonce pomýšlel na předčasné ukončení svého života: „Počal jsem mysliti na mocné síly jedů a přátelit se s myšlenkou samovraždy. Pamatuji se na hrůzných 14 dní měsíce července 1854, kdy vše urovnáv, připravoval jsem se na pouť do jiných světův. Ale strašnější myšlenka, že bych uvalil na rozdrčenou naši rodinu ještě podobný skutek, uchránila mne před tímto krokem.“² Svůj zbídačený stav toužil zachytit v románu *Dopisy Vyšínského*, v té době se ovšem k němu dostala kniha Johanna Wolfganga Goetha *Utrpení mladého Werthera* (*Die Leiden des Jungen Werthers*, 1774), ve které našel vše to, co chtěl sám sdělit. Na nějakou dobu se Pfler vzdal svého plánu na vydání svého románu, opětovně se k práci na něm vrátil až po vydání sbírky *Dumky*.³

Úvodních třicet slok *Pana Vyšínského* Pfler zaslal do literárního časopisu *Lumír* (r. 1851 založil tento časopis Ferdinand Břetislav Mikovec a vedle překladů v něm dával prostor začínajícím literátům), pozastavil činnost na básni, toužil nejdříve poznat její odezvu u veřejnosti.⁴ Publikovaná ukázka se setkala s vřelým přivítáním především u mladší generace, která postřehla, že se Pfler oprostil ze svého pesimismu patrného z předešlé básnické tvorby: „[...] můžeme se upřímně vyznati, že jsme my mladší vřele vítali několik těch veršů, jež úplnou regenerací nadaného Pflera osvědčovaly a naději, že talent jeho nám

¹ Velemínský, K.: Gustav Pfler-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVII. Praha 1903, s. 259.

² Hora, F. A.: Gustav Pfler Moravský. Životopisné zápisky básníkovy. Plzeň 1880, s. 34.

³ Rieger, K.: Pan Vyšínský. Praha 1910, Úvod s. VIII.

⁴ Hora, F. A.: c. d., s. 47.

nerozplyne, už zčásti uskutečnily. Pan Vyšínský počal vycházeti a z každé řádky jsme z novu básníka studovali a z jeho očividných pokroků se těšili,“ poznamenává Jan Neruda.⁵

Po uveřejnění úvodních veršů usiloval Pflieger o dokončení svého románu: „Dne 10. prosince dostal jsem *Lumíra*, a tu vidím, že úryvek Vyšínského konečně jest otisknut. Rázem obrátila se má činnost jinam. Zanechav čtení, pracoval jsem na Vyšínském, a dne 20. prosince r. 1857 měl jsem hotovy první dvě knihy, jakož i několik slok třetí knihy. Na Štědrý večer napsal jsem si předmluvu. Při spěšném veršování přibývalo mně stále materialu – změnil jsem svůj plán, a několika rysy zaznamenáno mám 12 knih – vyjdou-li, nevím.“ Pflieger si nebyl jist, zdali má uvést i své jméno: „Když jsem byl s Pospíšilem na počátku ledna umluvil vydání Vyšínského, nevěděl jsem, mám-li ho uveřejniti anonymně čili nic. Rád bych si byl vyjel na toho brněnského kaňhala, a to rozhodlo. Předmluva musila se tisknouti, a já dal k Vyšínskému své jméno.“⁶

V té době vychází anonymní báseň *U nás* (reagovala na aktuální kulturní otázky, vystupovala proti literatuře Jakuba Malého a také romantice odvracející se od reality patrně v Pfliegrově tvorbě), za jejíhož autora byl později označen Jan Neruda. Pfliegra tato brožurka natolik pobouřila, že zničil značnou část nákladu *Dumek*, anonymnímu básníkovi se chtěl pomstít přidáním několika veršů do *Pana Vyšínského* – nakonec se smířil s básní, avšak nemohl jejímu autorovi prominout satirické poznámky napadající Pfliegrovu literární tvorbu. „*U nás* mne velmi pobouřilo. Duševní stav toho, jenž hledá svého Oněgina, v jednotlivostech tak jest líčen, že jsem jinak nemyslí, leč že jsem vymalován in natura v té knížce. Zvláště pasus o Petrarkovi a Heineovi vztahoval jsem na sebe, slovem tak mnoho point viděl jsem namířených na sebe, že jsem se chtěl ve Vyšínském pomstiti. Když první nával pominul, rozhodl jsem se jinak, a vysázené místo ve Vyšínském se rozmetalo. Ostatně nemohl jsem i ve své rozhořčenosti upříti uznání té básni, ač jednotlivosti jsou temné, ale forma je tak dokonalá, že nikdo nemůže ani té nejmenší námítky učiniti. Začátek jest velkolepý.“⁷

Eliška Krásnohorská uveřejnila v *Časopisu Muzea Království českého* svou kritiku *Pana Vyšínského*, v níž mimo jiné konstatovala: „Básník se snažil vyplnit přenesenou formu obsahem českým, volil však mdlý obsah, postavy každodenní a nikoliv typické a obvinul tenkou nitku děje kolem četných satirických literárních úvah, jejichž humor sice baví, ale s chudou osnovou románu nesmiřuje.“ Dále dodává: „*Pan Vyšínský* je převahou básní humoristickou, a škoda, že svěží ten rozmar Pfliegrův později zmizel, zahaliv se v smuteční

⁵ Neruda, J.: Gustav Pflieger. Obrázek mladého života. In: *Obrazy života*. Praha 1859, s. 149.

⁶ Hora, F. A.: Gustav Pflieger Moravský. Životopisné zápisky básníkovy. Plzeň 1880, s. 48.

⁷ Tamtéž., s. 52.

stíny Cypřiši.“⁸ Můžeme postřehnout humoristicko-satirický nádech celé básně, neboť Gustav Pflieger-Moravský s jistou ironií usiluje o zachycení městského a venkovského prostředí v padesátých letech devatenáctého století u nás.

Pokud se zaměříme na kompozici díla, je očividné Pfliegrovo rozčlenění příběhu do několika epizod, vzniká tak jakási směs různých událostí a čtenář je neustále odváděn od hlavní linie příběhu (popisy italského, francouzského malířství, příběhy z cest po Čechách – zmínka o lázních Sedmihorkách, kde se autor léčil se svou nemocí), tyto obsáhlé výklady však ve výsledném dojmu působí spíše rušivě. Jan Neruda radí Pfliegrovi, „aby zcela zbytečné expektorace co nejvíce se odstranily, zvláště ale jsou-li tak upravené, že by mohly vyňaté přímo a bez proměn co lyrické básně se tisknout“,⁹ Karel Rieger postrádá u *Pana Vyšínského* jednotnou románovou stavbu.¹⁰ Karel Velemínský ve své literárně-historické studii o Pfliegrovi píše: „Kousek postaven vedle kousku, vložky a odbočky porušují souvislost děje a znesnadňují přehled celku.“¹¹ František Pover dodává, že přílišná „rozvleklost“ básně ruší děj a kazí výsledný dojem.¹² Jan Jakubec oceňuje, že kromě cizích vlivů se objevují i domácí snahy a Pflieger místo německé vrstvy zobrazuje českou vzdělanou vrstvu. Podle tohoto literárního historika však v románu převládá romantika nejen v ději ale i v charakteristice postav: „Je vidět, že Pflieger nepřekonal sentimentalitu.“¹³ Spisovatel též uplatňuje řadu novotvarů, slova různě zkomolená (např. krupobitné mračno, hudba duchaprázdná, pražebrák).

V románu nalezneme epizodu, kdy se Vyšínský rozhodne uspořádat divadelní představení na venkově. Pflieger si tento společenský akt vybírá záměrně, už od dětství se u něj projevovala láska k divadlu. Během studií na gymnáziu v Praze toužil po profesi divadelního herce, vleklé zdravotní problémy mu však zhatily jeho plány. Se svým strýcem často navštěvoval různá představení, mívali k dispozici lóži Filipa hraběte Kinského, později Karla hraběte Kinského ve Stavovském divadle, kdykoliv bylo panstvo mimo Prahu.¹⁴

Postavou Jeana Bagenta z Bagentů (v prvním vydání vystupuje pod jménem Jacques Delarge z Delargů) se Pflieger mstil jistému kritikovi z *Moravských novin*, postava měla však i jiný význam, Pflieger chtěl zřejmě odradit od vstupu do literatury ty, kterým nebyl dán talent a

⁸ Krásnohorská, E.: *Obraz novějšího básnictví českého*. In: *Časopis Muzea Království českého*. Ročník LI. Praha 1877, s. 316.

⁹ Neruda, J.: *Mozaika – Literatura*. Pan Vyšínský. In: *Obrazy života*. Praha 1859, s. 193.

¹⁰ Rieger, K.: *Pan Vyšínský*. Praha 1910, s. Úvod XIV.

¹¹ Velemínský, K.: *Gustav Pflieger-Moravský*. In: *Časopis Musea Království českého*. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 48.

¹² Pover, F.: *Gustav Pflieger-Moravský a jeho spisy*. In: *Literární listy*. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 5.

¹³ Jakubec, J.: *Literatura česká devatenáctého století*. Díl III. část 2. Praha 1907, s. 467.

¹⁴ Bačkovský, F.: *Začátky a rozvoj dramatického básnictví českého*. In: *Květy*. Ročník V. Praha 1883, s. 643.

věnovali se raději věcem, jimiž budou ostatním prospěšnější. Tím, že se zmíněná postava vzdává své spisovatelské dráhy (také přispíval svými kritikami do *Moravských novin*), Pflieger naznačuje, kudy by se měla ubírat kritikova cesta. František Pover se domnívá, že byla tato postava vsunuta do básně také proto, aby bylo „tehdejší kritikářství postaveno na veřejný pranýř“. Jestliže byla soudobá kritika Pflegrem tak rozhodně odsouzena, nelze se potom divit, že se *Pan Vyšínský* kritikům nelíbil. Pover označuje Bagenta za Pflegrovu nejzdařilejší postavu a přes určité nedostatky hodnotí dílo kladně.¹⁵ Podle Karla Velemínského se patrně jedná o Františka Matouše Klácela,¹⁶ i když jméno Jacques by se mohlo vztahovat i na Jakuba Malého.¹⁷ Bagenta líčí jako chvástavého literáta, jenž se před každým honosí svým vzděláním a nakonec se chce otrávit plynem, neboť ztrácí smysl svého života. V posledním okamžiku upustí od svého sebevražedného záměru a hodlá od základu změnit život – opouští literaturu a jako zapřísáhlý starý mládenec chystá přípravy na svatbu. Politické a nacionální problémy tehdejší české společnosti byly v *Panu Vyšínském* jen naznačeny, daleko více byly rozvinuty až v dalších dílech tohoto moravského literáta - v politickém románu *Ztracený život* (1862) a v sociálním románu *Z malého světa* (1863, druhé vydání 1872).

Pflieger psal *Pana Vyšínského* spolu s povídkou *Dva umělci* (1858). Při nevelké autorově imaginaci není překvapující, že podobnost těchto děl je více než nápadná, především co se týče vylíčení hlavních postav (Vladimír – Václav, Liduška – Emilie, Marina – Matilda).

V prosinci roku 1857 časopis *Lumír* otiskuje na ukázkou dvacet strof *Pana Vyšínského*, původní plán šesti zpěvů je rozšířen na dvanáct knih:

- 1.–2. kniha – únor 1858
- 3.–6. kniha – listopad 1858
- 7.–9. kniha – duben 1859
- 10.–12. kniha – listopad 1859¹⁸

Na konci roku 1859 byl v časopisu *Lumír* uveřejněn X.–XII. zpěv románu *Pan Vyšínský*, čímž bylo dílo prozatím dovršeno; v pozdější době Pflieger začal psát II. svazek *Pana Vyšínského*, z něhož posléze částečně odstranil časté narážky na brněnského kritika.

¹⁵ Pover, F.: Gustav Pflieger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 29.

¹⁶ František Matouš Klácel (1808–1882) – básník, novinář, filozof, v letech 1848–1851 působil v redakci *Moravských novin*, roku 1869 odjel do Ameriky, kde se několikrát pokusil založit společnost založenou na lásce lidí a jejich dobročinnosti.

¹⁷ Velemínský, K.: Gustav: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 49.

¹⁸ Rieger, K.: *Pan Vyšínský*. Praha 1910, s. Úvod IX.

2.2 Prvotní realistické tendence v díle

Pfleger nesdílel s májovci obdiv k tvorbě německého básníka Heinricha Heina a svou pozornost obrátil k německému spisovateli Johannu Wolfgangu Goethovi, v jehož „tichém a nevzrušeném zrcadle reálného básnění“ nalézal jakési ulehčení. Autor si uvědomil, že „strojený romantismus nemůže zcela uspokojit jeho záměry a cíle, začal poznávat, že taktéž reálný život má svou poezii“. Neúspěch básnické sbírky *Dumky* mu ukázalo, že „není věk sentimentálnosti, že skutečná realita vládne světem celým“ (sbírka byla odsouzena v *Moravských novinách* a ani následující Pflégrova sbírka *Cypřiše* se neseťkala s kladným přijetím).¹⁹

Během 40. a 50. let devatenáctého století doznívá v české literatuře romantismus a pozvolna ustupuje realistickým tendencím. To bylo dáno především okolnostmi našeho národně společenského vývoje, který kladl stále větší požadavky na spojení literatury s realitou. Mezi májovci se projevovaly snahy zachytit realitu, v jejich umělecké metodě přetrvávají sice některé romantické prvky, současně se v ní však objevují realistické tendence. Zaměření literární tvorby májovců stíralo hranici mezi beletrií a publicistikou. To souviselo s přesvědčením mladých autorů, že literatura stejně jako publicistika musí reflektovat veškerou problematiku své současnosti. Z toho ovšem vyplývalo, že okruh zájmů moderní literatury se nemůže omezovat národními hranicemi. Zejména úsilí o sociální spravedlnost, zápas za osvobození moderního člověka od náboženského dogmatu, účast na vytváření podoby současného světa – to vše dává literatuře v pojetí májovců nadnárodní funkci. Tyto ideje však vedly k útokům ze strany konzervativní kritiky, zejména Jakub Malý napadal tuto literární skupinu pro jejich „kosmopolitismus“.²⁰

Básník se staví kriticky k tehdejším společenským poměrům (např. charakterizačními jmény Měšec, Floutek, Lízálek nebo Klinkal upozorňuje na negativní typy tehdejší společnosti). Realistický pohled na život české společnosti spojoval Pfleger s demokratickým přesvědčením (kritika šlechty), a byl tak v souladu s postoji májovců, kteří usilovali o realistické zobrazení své doby. Pfleger také kritizuje tehdejší výchovu českých dětí ve vyšších společenských třídách, jež směly číst jen německou nebo francouzskou literaturu. Ludmila se s českými autory poprvé setkává až na žádost svého otce, kterého Pfleger líčí jako uvědomělého Čecha.

¹⁹ Hora, F. A.: Gustav Pfleger Moravský. Životopisné zápisky básníkovy. Plzeň 1880, s. 46.

²⁰ Hrabák, J., Jeřábek, D., Tichá, Z.: Průvodce po dějinách české literatury. Praha 1976, str. 191–192, s. 226.

Román ve verších *Pan Vyšínský* měl realisticky zachytit život na českém venkově, ovšem z původního plánu sešlo, jelikož spisovateli se nepodařilo vyprostit se z romantických konvencí. Můžeme postřehnout přechod k realismu, jsou to ovšem jen nepatrné náznaky (kritika české společnosti). Vztahy jednajících osob jsou líčeny idylicky, idealizován je i sám Vladimír Vyšínský, nepochybně vlivem autorovy četby světových romantiků (Byrona, Puškina, Goetha...).

V Pflegrových dílech vždy převažoval romantismus a také fantastika, proto počáteční příznaky realismu v *Panu Vyšínském* ocenil Pflegrův bývalý spolužák z malostranského gymnázia Jan Neruda: „Básník se vybavil nemocným svým hrdinou z vlastní nemoci, z neúrodného zadumání, počal se dívat na svět okem nezkaleným a smělym. Místo neurčitého dřívějšího bolu, jenž ani té síly do sebe neměl, aby sama sebe satirizoval, nastoupil jasný rozmar a tento nedovolil více onomu bolu vzniknout ani tam, kde sobě toho Pfleger sám přál. Pfleger vystoupil sama ze sebe, satirizoval rozdílné poměry a osoby a v osobách těch satirizoval – sama sebe. Má tedy vyhráno. Může ovšem být, že se opět zadumá, že zase o bolu zazpívá, bol ten nebude ale více subjektivní, nýbrž spíše bolem nad objektivně pozorovanými poměry, nad světem, jemuž nyní prsa svá odevřel.“²¹ P. I. Tauer vidí v románu „mnoho originality“, a pokud si čtenář odmyslí postavu básníka, spatří „společenský román s kritikou společnosti nejen české“.²²

Zásadní význam tohoto románu spočíval v Pflegrově obratu k realitě, které ovšem autor dává větší prostor až v následujících dílech (*Ztracený život*, *Z malého světa*). Pro tohoto romantika to byl nepochybně značný pokrok, kterým přerušil romantickou linii a učinil prvotní krok k realismu.

2.3 Charakteristika hlavní postavy

Setkáváme se s typem „zbytečného člověka“, který Pfleger přejímá od Puškina. Vyšínský je příslušníkem vyšší společenské vrstvy, je plný předsevzetí a ideálů, od nichž však postupem času ustupuje, až ztrácí smysl života, v důsledku toho se v něm začíná probouzet pocit, že je zbytečný. Vyžívá se ve snění, schází mu však odhodlanost k jednání, jeho nerozhodnost se projevuje především ve vztahu k ženám, kdy není schopen opětovat lásku k Lidušce.

²¹ Neruda, J.: Mosaika – Literatura. Pan Vyšínský. In: *Obrazy života*. Praha 1859, s. 399.

²² Tauer, P. I.: Gustav Pfleger-Moravský. In: *Literární listy*. Ročník IV. Brno 1883, s. 110.

Pokud měl Pflieger v úmyslu vytvořit českého Oněgina, postrádá tato postava české rysy. Vyšínský je vyličen jako mladý, inteligentní, majetný a pohledný básník, je to lehkomyšlný svěťák žijící romantickým způsobem života a s realitou nemá příliš společného, nepůsobí jako postava realistická, je to čirý výplod autorovy četby romantických spisovatelů. Autor se až příliš nechal ovlivnit ruským vzorem – jestliže Oněgin svým způsobem života „zapadal“ do tehdejší ruské společnosti, v českém prostředí bylo vyličení postavy Vyšínského nereálné, protože české poměry v té doby nedovolovaly takovýto způsob života. Bohatý statkář trávicí volný čas společenskými aktivitami v hlavním městě byl u nás zcela nepravděpodobnou postavou.

Podle Jana Nerudy není postava Vyšínského dostatečně zdůrazněna a „ztrácí se“ mezi ostatními figurami: „[...] vybereme-li ale jednotlivou osobu pro román neb novelu, musíme ji tak naznačit. Osobám Pfliegerovým schází to, co v životě při každém novém seznámení se s někým nejdříve vyhledáváme, totiž nějakou zvláštnost.“²³ Jan Jakubec vidí ve Vyšínském básníka Byronova nebo Puškinova, a nikoli postavu žijící v českých poměrech, označuje jej za pouhého „fantoma vyčteného z cizích knih“.²⁴ Typ českého básníka se zdá Františku Poverovi příliš všeobecný, postrádá u této postavy výrazné rysy, stává se z ní pouze loutka vystupující příliš strojeně: „Mlhavý závoj, kterým básník obklíčil Pana Vyšínského, zastírá pak reka tak, že se stává na mnohých místech až neprůzračným a nesrozumitelným.“²⁵

2.4 Pfliegerovy útoky vůči Moravským novinám

Po uveřejnění úvodních dvou knih Pana Vyšínského v únoru 1858 byli čtenáři překvapeni jejich obsahem i formou, a také rozdílem mezi *Panem Vyšínským* a předchozí básnickou sbírkou *Dumky*. Nejvíce provokovala předmluva k románu, v níž Pflieger dává příležitost jistému brněnskému kritikovi, aby „na vroubek těchto řádkův svůj velevěhlasný vtip udivenému světu ukázal, uchopiv se s vražednickou dychtivostí svého mohutného kritického péra a své ostré literárně-pitevnické pincetty“. Autor označuje kritika za „Shakespeare-ovského osla“ dotýčný kritik ovšem také nemlčel a znovu vystoupil proti Pfliegerovi.

V prvním vydání *Pana Vyšínského* se objevují časté narážky na *Moravské noviny* (jejich nejmenovaný kritik odsoudil Pfliegerovu předešlou sbírku *Dumky* – odpovědným

²³ Neruda, J.: Mosaika – Literatura. Pan Vyšínský. In: *Obrazy života*. Praha 1859, s. 193.

²⁴ Jakubec, J. a kol.: *Literatura česká devatenáctého století. Díl III. část 2*. Praha 1907, s. 464.

²⁵ Pover, F.: *Gustav Pflieger-Moravský a jeho spisy*. In: *Literární listy*. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 5.

redaktorem dotyčného listu byl v té době Leopold Josef Hansmann)²⁶, ve druhém vydání byla větší část těchto aluzí autorem odstraněna. Čtenáři, kteří nebyli detailně seznámeni s Pflégrovou autobiografií, jen stěží porozuměli útokům vůči jeho odpůrcům objevující se v románě.

Jan Neruda pokládal Pflégrovy útoky za zcela zbytečné,²⁷ podle Františka Povera činily tyto narážky básně příliš zdlouhavou,²⁸ Jan Jakubec se přiklání k názoru, že útoky vůči moravskému kritikovi byly bezdůvodné a čtenáře tím odrazují.²⁹ P. I. Tauer dodává: „Básník dovolil si přílišným uvolněním fantazie a registrováním svých osobních citů více, než se sluší objektivnímu epikovi. To však je také vada jediná, již ovšem celé dílo umělecké jest otřeseno.“³⁰ Pro Karla Velemínského jsou tyto narážky málo vtipné a příliš obšírné (podle sdělení Františka Zákrejse se Pfléger s Klácelem v šedesátých letech smířil).³¹

Redakce *Moravských novin v Listu z Prahy o literatuře české* (12. března 1858) reagovala následujícím sdělením: „Nemalého pohoršení vzbudil totiž před několika dny svou urážlivou prostořekostí p. Gustav Pfléger, jemužto mezi nejnovějšími básníky českými Miltiadovy věnce nejvíce spánek ruší, háje jako středověký rytíř věru s překypující učeností však velmi nemotorně svou uraženou básnickou čest proti několika spravedlivým slovům, jimižto se Váš učený a o pravé vzdělání našeho lidu zajisté velezasloužilý krajan v lonském ročníku M. N. L. zmínil o chatrných jeho *Dumkách*. Neuznávám věru za potřebné, abychom bránili váženého kritika *Dumek* proti všem hrubým vtipům, jimižto si naň p. Pfléger ve své předmluvě k *Panu Vyšínskému* vzpomíná, mínění všech soudných lidí rozhodlo tu již o všem zpravedlivě jen co se té parvy týká, radíme p. Pflégerovi, aby si laskavě rozpomenul, že sám není a nebude nikdy – matus! [Pfléger kvůli své nemoci nedokončil maturitní zkoušku – naše pozn.]. Předmluvy k básním páně Pflégerovým jsou mnohem zajímavější, nežli básně samy, a p. spisovatel by si věru zavděčil všechny přátely krásné literatury české, kdyby také ku svým prozaickým románům psával nějaké předmluvy. Arci že by tyto musely býti podány také lepším, tj. českým slohem a nepovolovati si ničeho proti naší gramatice.“³²

²⁶ Kvapil, P.: Životní osudy.[online]. Duben 2003. [cit. 30. října 2008]. Dostupné z: <<http://www.kvasice.cz/noviny/20034.pdf>>.

²⁷ Neruda, J.: Mosaika – Literatura. Pan Vyšínský. In: *Obrazy života*. Praha 1859, s. 193.

²⁸ Pover, F.: Gustav Pfléger-Moravský. Jeho život a jeho díla. In: *Rozhledy literární*. Ročník I. č. 8. Prosinec 1886 Praha, s. 225–226.

²⁹ Jakubec, J. a kol.: *Literatura česká devatenáctého století*. Díl III. část 2. Praha 1907, s. 465.

³⁰ Tauer, P. I.: Gustav Pfléger-Moravský. In: *Literární listy*. Ročník IV. Brno 1883, s. 110.

³¹ Velemínský, K.: Gustav Pfléger-Moravský. In: *Časopis Musea Království českého*. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 49.

³² *Moravské noviny*. Ročník X, č. 15. Brno 1858, s. 59.

Pfleger sice dále napadal své kritiky, *Moravské noviny* však svou vulgárností překonaly Pflugrovy satirické verše: „Inu, že je blivoň od přirození, za to nemůže, že ale ty své chrchly vydává za poezie, proto mu *Moravské noviny* jednou vyflákaly, že ho to ještě časem svrbí.“³³ (Uveřejněno dne 30. listopadu 1858 v rubrice *Ondra a Jura*.) Pfleger si poté uvědomil pošetilost těchto útoků a v dalších svazcích románu je omezil na nepatrné narážky.

Druhé vydání *Pana Vyšínského* vyšlo v roce 1873 v Ottově laciné knihovně národní a roku 1875 ve druhém svazku Sebraných spisů Pflugrových.³⁴ Básník vypustil polemickou předmluvu, za niž se stal nejednou terčem kritiky, a dalších třiačtyřicet slok, z nichž jedenadvacet slok útočilo na brněnskou kritiku.

2.5 Komparace s ruským vzorem

S románem *Evžen Oněgin* (1823–1833) ruského romanopisce Alexandra Sergejeviče Puškina (1799–1837) se *Pan Vyšínský* shoduje v líčení společenských akcí (plesy, zábavy), v kontrastivním zachycení městských a venkovských poměrů, je zde rovněž patrna podobnost hlavních postav (Vladimír Vyšínský – Evžen Oněgin, Liduška Orlovská – Taťána Lariná, Jaroslav Černický – Vladimír Lenský), přátelství mezi Vladimírem a Jaroslavem je obměnou přátelského vztahu mezi Oněginem a Lenským, Vyšínský/Oněgin je lehkomyšlný, bez výčitek svědomí a s jistou lehkostí opouští ženu, jež ho miluje (v případě Vyšínského se jedná o Lidušku, u Oněgina je to Taťána).

Pfleger stejně jako Puškin píše o školních vědomostech (tady autor líčí sám sebe – neoblíbené předměty jako matematika a statistika byly vytlačovány Pflugrovou láskou k literatuře), objasňuje jméno své hrdinky, Vyšínského unavuje městský život tak jako Oněgina, oba poznávají na venkově dceru svých sousedů, Vyšínský cestuje po Čechách, Oněgin po Rusku. Je patrné, že *Pan Vyšínský* by bez *Evžena Oněgina* jen stěží vznikl nebo by měl zcela jinou podobu. Ta díla, se kterými měl spisovatel možnost se dostat do kontaktu za svého života a zaujala ho, evidentně začal napodobovat.

Spisovatel děkuje Puškinovi „za causeristickou pohodu a lehkou ironii básně“ a k dalšímu ruskému romanopisci Lermontovi se hlásí formou jedenáctiveršové strofy, vycházející z tradičního strofického útvaru stance. Podle Josefa Laichtera působil Puškinův

³³ *Moravské noviny*. Ročník X, č. 15. Brno 1858, s. 371.

³⁴ Hora, F. A.: *Gustav Pfleger Moravský. Životopisné zápisky básníkovy*. Plzeň 1880, s. 66.

vliv i na časté střídání nálad humoristických a vážných, pateticky nadšených i ironických, dějové odbočky, polemické narážky a úvahy.³⁵

Pfleger zcela popírá Puškinův zásadní vliv: „Že bych byl následoval Puškina, nevím; Oněgin mě pobídl k Vyšínskému, ale Vyšínský má zcela jiné ideje za základ, a blazeovanost jeho má úplně jiné příčiny než u Oněgina. Celek básně dosvědčí teprve různost obou charakterů; i reprezentanti dvou hlavních idejí, Vladimír a Jaroslav, nevystoupí z mezí reálné mužnosti, byť třeba bylo dějiště sebe obmezenější, jako skutečné v našich poměrech jest,“ píše Pfleger na svou omluvu a tvrdí, že od Puškina přejal jen žánr „veršovaný román“.³⁶ To je ovšem naprosté odmítnutí působení tohoto ruského romanopisce na vlastní tvorbu. Karel Velemínský je však jiného názoru, soudí, že *Pan Vyšínský* je na Puškinovi tak závislý, že ho nelze posuzovat za samostatné dílo. Obě díla se shodují v obsahu, ději, slohu i postavách. *Evžen Oněgin* nebyl pro Pflagra jedinou inspirací, jak uvádí K. Velemínský ve své studii – Byronův *Don Juan* (1819) měl vliv na subjektivní odbočky a uvolněný sloh, Mickiewiczův *Pan Tadeusz* (1834) na idylické vylíčení venkovského života, Goethův román *Utrpení mladého Werthera* na podrobný popis zničující lásky, jako předlohu pro postavu Mariny uvádí Marian Zdziechowski hrdinku novely *Marie* od Josefa Václava Friče.³⁷

Pro Františka Povera představuje Pflegerův román pouze „slabší“ alternativu ruského vzoru. Puškin podává obraz jisté společenské vrstvy v Rusku, která se výrazně svou povahou odlišovala od jiných vrstev, naopak Pfleger dlouho váhal, do které společenské třídy zařadí svého hrdinu.³⁸

Puškinovu tvorbu objevila pro českou literaturu Fričova družina spolu s májovci. První český překlad z Puškinova díla (vyšel r. 1860) publikoval Václav Čeněk Bendl Stránický (1832–1870), účastník politických a literárních akcí Josefa Václava Friče, a Puškin se pak stal jedním z hlavních inspiračních zdrojů májovců. Pfleger na rozdíl od těchto literárních skupin nesdílel obdiv k tvorbě německého básníka Heinricha Heina, láska k Puškinovi jej však k nim přiblížila a vytvořil si českého Oněgina.

Autor rozčlenil příběh do několika epizod, které způsobují, že čtenář se občas v příběhu ztrácí (jeho četné odbočky dílu spíše škodí, stává se místy nepřehledné). Tady se rozchází s Puškinem a s jeho pevnou učeněností děje (u tohoto ruského romanopisce nenacházíme v díle obdobné rozčlenění příběhu).

³⁵ Laichter, J.: Sebrané spisy Gustava Pflagra Moravského – Svazek I. Praha 1907, s. Úvod X–XI.

³⁶ Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský. Jeho život a jeho díla. In: Rozhledy literární. Ročník I. č. 8. Prosinec Praha 1886, s. 226.

³⁷ Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, str. 45–46.

³⁸ Pover, F.: c. d., s. 5.

Pfleger byl tedy nepochybně ovlivněn jiným autorem z jiného prostředí a podle jeho vzoru líčí prostředí vlastní. Chtěl sice zachytit české společenské poměry, nicméně podává obraz společenského života ruského, nikoli českého.

3. Ztracený život

3.1 Základní informace

Pfleger začal s přípravami na tomto románu roku 1859, o tři roky později (1862) vychází svazek *Ztracený život* v *Kobrových Slovanských besedách*³⁹ (román byl přeložen do chorvatštiny). Na motivy *Ztraceného života* napsala Gustava Březinová činohru *Vychovatel*.⁴⁰ Hlavní motiv zachycující postavení a milostný příběh soukromého vychovatele v aristokratické rodině ve druhé polovině devatenáctého století nebyl v evropských literaturách nijak unikátní, byl nejednou zpracován v devatenáctém století a na počátku století dvacátého. Autor na pozadí psychologické kresby a erotického příběhu usiluje o vykreslení reálného obrazu společenské situace v době Bachova absolutismu, zobrazuje konflikty v tehdejší české politice, dílo tudíž nabývá i dokumentárního charakteru.⁴¹ Pfleger v románu odsuzuje šlechtu pro lhostejnost k českému lidu.

Ztracený život zaznamenal nesporný úspěch u čtenářů, byla mu přikládána značná pozornost, neboť se stal prvním významným politickým románem u nás. Pfleger po řadě romantických děl ukázal, že se nevyhýbá zpracovat i v tehdejší době značně citlivé téma. Karel Velemínský konstatuje: „První politický román český – od nepolitického Pflagra.“ Pro Velemínského je *Ztracený život* typem románu, který zaujme spíše časovou tendencí než uměleckou hodnotou díla: „Politická hesla, hlásaná románem, mocně působila na obecnost, jemuž byla takřka milou novinkou po desítiletém nuceném mlčení veřejného tisku.“ Pfleger se nechává strhnout k patetickým výkladům, román je psán „v jakémsi prudkém rozčilení a napětí“. Umělecky nestojí výše než dřívější Pflagrovy práce, pojmání života je však líčeno pravdivěji. Do české literatury nepřináší novou formu, autor teprve začíná tvořit „moderní společenský román politický“.⁴²

Sympatie veřejnosti si romanopisec především vydobyl volbou námětu s politickým podtextem, kdy děj románu zasadil do období padesátých let devatenáctého století (konkrétně 1855–1857). Podává živý obraz tehdejší doby v Čechách po revolučním roce 1848, zobrazuje

³⁹ Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 144.

⁴⁰ Barák, J.: O Gustavu Pflagrovi-Moravském. In: Přednášky Josefa Baráka, č. 5. Praha 1884, s. 34.

⁴¹ Krejčí, K.: Gustav Pfleger Moravský. Z malého světa. Praha 1962, s. 394–395.

⁴² Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 221–225.

politickou situaci, lhostejnost šlechty vůči lidu. Přestože je román koncipován podle romantické šablony, autor realisticky zachycuje ponuru atmosféru tehdejší doby.

Časové a poutavé látce Pflieger dodal ještě větší atraktivnosti tím, že využil řady vnějších efektů (souboje, pronásledování, vězení, tajný spolek, vraždy...). U líčení tajného spolku se autor nechal až příliš unést svou fantazií (jeho členové užívají prsten, jimž se mohou v nutnosti otrávit, nezdráhají se ani vraždit své zrádné členy), obsahově je ovšem román význačným kulturně historickým dokumentem. František Pover však považuje tuto část románu za nejméně zdařilou, nicméně i přes jisté nedostatky pokládá román za zajímavý – doba, v níž se děj odehrává, je podle Povera vylíčena zcela pravdivě⁴³ (např. pronásledování Olšovského úřady).

Spisovatel si do svého příběhu vybírá figury z různých společenských tříd, čímž dává čtenáři možnost nahlédnout do života prostých lidí na českém venkově, ale i do šlechtických kruhů, poskytuje tudíž příležitost nahlížet na danou situaci z různých úhlů pohledu. Šlechta jako privilegovaný stav nebyla nijak omezována zákony, o svůj lid se nezajímala, naopak ti, kdo patřili do nižších vrstev, byli vystaveni tlaku úřadů, žili pod jejich nepřetržitým dohledem (Lesnický).

Román má jeden zásadní nedostatek: spisovatel neustále řeší milostné vzplanutí hlavního hrdiny Jaromíra a hraběnky Mary, do pozadí ustupuje ta část příběhu, která byla čtenáři nejvíce ceněna – zachycení politického ovzduší té doby. Olšovský upouští od svých plánů jak být konečně aktivním, probudit v lidu národní vědomí a přimět jej k boji za svobodu. Čtenář marně čeká, kdy dojde k rozhodnému činu – dočká se až v samém závěru díla, kdy v Itálii propuká revoluce za svobodu národů.

Jan Máchal uvádí, že román *Ztracený život* byl inspirován dílem německého spisovatele Friedricha von Spielhagen (1829–1911), nazvaném *Problematické povahy* (*Problematische Naturen*, 1860).⁴⁴

3.2 Politické ovzduší 50. let 19. století

Když po násilném potlačení revolučního hnutí z r. 1848 byl v Rakousku znovu nastolen absolutismus, znamenalo to utlumení celého veřejného života, a tím také ochromení

⁴³ Pover, F.: Gustav Pflieger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 162–163.

⁴⁴ Máchal, J.: O českém románu novodobém. Praha 1902, s. 68.

českých národních snah. Císař František Josef, který nastoupil na rakouský trůn koncem r. 1848, se opíral o nejkonzervativnější politické síly v Rakousku – zvláště o církevní hierarchii – a navázal na metternichovskou éru před r. 1848. Největší část politické moci svěřil Alexandru Bachovi,⁴⁵ který zavedl přísnou cenzuru, jíž byla potlačena svobodná publicistika a svoboda veřejného projevu v Rakousku. Bylo omezeno vydávání knih i provozování českých divadelních představení, řada českých publicistů a spisovatelů byla internována nebo vězněna (Havlíček, Sabina, Frič). Germanizaci bylo vystaveno české školství stejně jako celý český národní život, národnostní útisk byl přitom doprovázen útlakem sociálním. Přesto se však rakouskému absolutismu bachovského období nepodařilo zvrátit historický vývoj, jehož směr určilo revoluční hnutí r. 1848. Růst průmyslového podnikání přinášel s sebou příliv českého lidového živlu do poněmčovaných měst a tím také posílení národní a sociální vědomí širokých vrstev prostých českých lidí. Tísňivá hospodářská situace říše i neúspěchy její zahraniční politiky, zejména pak vojenské porážky v severní Itálii, vedly koncem 50. let k odvolání A. Bacha a k pádu absolutismu.⁴⁶

3.3 Romantické prvky

Primární dějová linie je utvářena milostným příběhem odehrávajícím se mezi ústřední postavou vychovatele Olšovského a hraběnkou Mary. Tomuto utajovanému poměru dává Pfleger nadměrně významný prostor, vine se celým dějem, tím však ustupuje do pozadí ta rovina románu, která byla veřejností nejvíce oceňována – zachycení tehdejší politické situace. Pfleger svádí boj mezi realitou a romantikou, která vychází z tohoto střetu vítězně.

Hlavní hrdina se bouří proti společenským konvencím, nechce se podřídít zákonům ani svému pokryteckému okolí. Trpí pocitem osamocení, prožívá osudovou lásku, jeho vytoužená žena je však zaslíbena jinému, jejich vztah je tak předem odsouzen ke krachu. Rozpor mezi vysněným ideálem a skutečností mu přináší rozčarování a zklamání, které skrývá ve svém nitru, čímž se jeho duševní trýzeň jen zvyšuje.

⁴⁵ Alexandr Bach (1813–1893) – rakouský politik, advokát, ministr spravedlnosti (1848–1849) a ministr vnitra (1849–1859). Jeho působení na počátku vlády Františka Josefa I. je spojeno se zavedením a institucionalizací centralizace moci. Po smrti knížete Schwarzenberga roku 1852 určoval Bach vládní politiku, toto období se proto označuje jako „Bachův absolutismus“. Bach nově zřídil četnictvo a reformoval policii, zvýšil přímé daně, vrátil zpět mnohé metternichovské praktiky, zejména cenzuru s policejním špehováním a pronásledováním, omezil společenský i politický život. Naproti tomu dosáhl pokroku v oblasti hospodářské, technické i správní. Po prohrané válce s Itálií r. 1859 byla Bachovi připsána rozhodující odpovědnost za rozvrat říše, téhož roku byl zbaven ministerského křesla a nadále působil jako rakouský vyslanec ve Vatikánu. (Bartoš, J., Kovářová, S., Trapl, M.: Osobnosti českých dějin. Olomouc 1995, s. 10)

⁴⁶ Hrabák, J., Jeřábek, D., Tichá, Z.: Průvodce po dějinách české literatury. Praha 1976, s. 223.

Olšovský podřizuje své city dosažení vyšších cílů (svobodě národa). Životy obou milenců dohasínají v italském vězení, kde Jaromír nachází vnitřní klid až v sebevraždě. Jeho věrná milenka Mary umírá po jeho boku.

Pfleger poukazuje na třídní předsudky ve vztahu mezi hraběnkou Mary a učitelem Olšovským ve vyšších společenských vrstvách devatenáctého století, který byl v té době zcela nepřipustný. Mary byla donucena se provdat za hraběte Sonnensteina, aby zachránila pověst své rodiny před veřejným ponížením, kterého by docílila sňatkem s mužem nearistokratického původu. Autor se vrací k tématu milostného vzplanutí lidí z vyšší společenské třídy (*Pan Vyšínský*).

Podle Jana Jakubce je *Ztracený život* román ideový, politický, ale „toto jádro se utopilo ještě v příliš hustém obalu fantastického romantismu, v němž zejména Pflerův oblíbený románový živel – erotika, hraje převažující roli“.⁴⁷

3.4 Srovnání charakterových rysů hlavních postav

3.4.1 Jaromír Olšovský

Vystižení charakterových vlastností hlavního hrdiny Jaromíra Olšovského se Pflerovi ne zcela zdařilo. František Pover této postavě vyčítá přílišnou pasivitu a nerozhodnost. Jeho prohlášení „chci být činným“ považuje za naivní: „[...] všechny tyto plány Olšovského ztrácejí se jako mlha.“⁴⁸ Karel Velemínský považuje Olšovského plány za zcela všeobecné, působí až příliš ideálně.⁴⁹ Je to postava naplněná iluzemi o svobodě, touží změnit svět, ovšem vždy odchází jako poražený jak na poli politickém, tak i milostném. Jeho představy o životě jsou vzdáleny realitě, o čemž svědčí i dopis psaný svému příteli Lesnickému: „Tu si myslím, jak bych já si všecko upravil, kdybych vládl vydatnými prostředky. Tvořím si celý ráj a představuji si, jak bych se stal středem velikých podniků, čelících k ušlechtnění mých krajanů; jak bych těmito prostředky přivábil v obor svého působení výtečné síly mohutných duchů, kteří by se ve spolku se mnou všemožně zasazovali o dosažení všeobecně vytčeného velkého cíle. Vidím, jak podporuji umění a vědy, jak touto podporou budím dřímající, nové, ještě nepoznané síly, jak je svými hmotnými prostředky vedu ve chrám dokonalosti, kde z prvních

⁴⁷ Jakubec, J. a kol.: Literatura česká devatenáctého století. Díl III. část. 2. Praha 1907, s. 470.

⁴⁸ Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 163.

⁴⁹ Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 224.

začátečnických pokusů vytvořuji díla mistrovská. Jest to sen krásný – a tím bolestnější z něho procitnutí.“⁵⁰

Olšovský volí poklidný život na rovníckém zámku, kde se ujímá výchovy mladého hraběte Alfreda, jemuž vštěpuje lásku k českým dějinám a k selskému lidu, vychovává tak šlechtice česky uvědomělého (v Pflerových románech se vyskytují drobní zemané, kteří žijí na svém venkovském statku spořádaným životem a vždycky dávají najevo své češství: v *Panu Vyšínském* Zvolský, ve *Ztraceném životě* Hubert z Hubertovic a hrabě Alfred).

Paradoxně vyznívá situace, kdy Olšovský není schopen odpovědět hraběti Parymu na otázku, jak smýšlí jeho lid – Olšovský touží bojovat za svobodu, ale co si myslí a po čem touží národ, to netuší. Nejenže není schopen odhodlat se k rozhodnému činu a zůstává jen u frází, ale zdá se, že ani ve svých přesvědčeních není příliš odhodlaný. Poté, kdy se zamiluje do hraběnky Mary, je ochoten za ni obětovat i svůj život. Jeho vlastenecké plány se najednou zdají bezvýznamné, jako by dosud pronášel jen prázdná slova, která nedojdou nikdy naplnění. Co se týče milostného vzplanutí těchto milenců, ani tady nám autor neposkytl dostatečné informace, co stálo za tak náhlou proměnou, kdy se z pyšné hraběnky stává oddaná milenka. Po několikaletém působení na zámku se Olšovskému najednou tato činnost protíví, což rovněž není dostatečně zdůvodněno – můžeme se jen dohadovat, co Olšovského vedlo k této – rovněž náhlé – změně postoje.

Svobodě toužil Olšovský obětovat celý svůj život, cítil, že se musí odtrhnout od všeho, co je mu drahé, zapřít své city k Mary. Olšovský své neštěstí pokládal za oběť, kterou musel přinést velkým myšlenkám, neboť svoboda žádá podobných obětí, pro svobodu je třeba opustit rodinu, vlast i přátele.

Hlavní hrdina neustále jinak jedná, jeho postoje se mění podle situace, v níž se právě nachází (když si připustí skutečnost, že jeho láska nemůže být naplněna, obrací svou pozornost opět ke svobodě národa). K jakému závěru má čtenář románu dospět, když Olšovský tvrdí po několika neúspěších, že je beznadějně pracovat a lépe je vzít si život? Není ani dostatečně zdůvodněno, proč vstoupil do tajného spolku a proč se nevzpíral zavraždit svého soka Sonnensteina.

Po přečtení románu je patrné, že spisovatel vložil do hlavního hrdiny Olšovského své sny a touhy po svobodě, Olšovského plány vyznívají však zcela všeobecně. Pflieger líčí tuto postavu takto: „Olšovský byl jeden z těch mladíků, kteří jdou osaměli kluzkou drahou života a kteří tím nabývají rozvahy a činnosti. Rádi zasahují v kolo myšlének hýbajících přítomností,

⁵⁰ Pflieger-Moravský, G.: *Ztracený život*. Praha 1928, s. 39.

aby pro sebe něco ze všeobecného ruchu života ukořistili. Oplodí kořist' tu živlem svého ducha, ohřívají ji mladým plamenem svého neposkvrněného srdce. Snaží se myšlenku svou učiniti všeobecnou. Olšovský byl jeden z oněch blouznilů, kteří zamilují si ve světě myšlenkovém velikou ideu, žijí pro ni, dávají za ni i život...“⁵¹

3.4.2 Adolf Lesnický

Bývalým spolužákem a také nejlepším přítelem Olšovského je Adolf Lesnický. Je to postava smýšlející racionálněji na rozdíl od Olšovského, o čemž svědčí rozhovor mezi těmito dvěma postavami: „Zapomínáš, že člověk nemůže rázem vyhubiti zděděné náhledy a předsudky lidu. To se tak snadno nepodaří. Zde se musí pracovati pomalounku, krok za krokem; každou píď půdy, které dobýváme, musíme zaplatit velikou trpělivostí. U dětí musíme začítí; až ty dorostou, vykojeny novými myšlenkami a platnějšími náhledy: pak se lid osvědčí činem, kde my usilujeme pouze slovy.“⁵² František Pover považuje charakteristiku této postavy za zdařilou na rozdíl od Olšovského: „Oč pravdivější je statkář Lesnický!“⁵³

Lesnický toužil lid probudit k samostatnějšímu životu, poskytovat svým sousedům vědomosti nabyté v oboru hospodářství, vzdělávat je a rozšiřovat jejich zkušenosti, vybízet je ke čtení, ke vzdělávání sebe samých a jejich dětí. Tvrdí, že veškerá činnost se musí obrátit na venkov – tam je zárodek naší budoucnosti – ve městě se nejeví žádné známky národního života. Toto pojetí postavy Lesnického oceňuje Jan Jakubec, Pfleger podle Jakubce jejím prostřednictvím vyjadřuje české vlastenecké snahy.⁵⁴

Nejlépe poznáme protiklady v povaze Olšovského a Lesnického z pasáže, kdy Olšovský spoléhá na cizí pomoc. „Opřeme se o někoho,“ praví svému příteli, ukazuje mu na tajný spolek. Ten namítá: „Když se neopřeme sami o sebe, tu se náš stav nikdy nezlepší, ba tisícikrát se zhorší.“ „A když přes všechno namáhání zhyneme?“ táže se dále Olšovský, a Lesnický odpovídá: „Zhynuli bychom jinak dříve. Jen když budeme hledati vlastní sílu v sobě, pak může přijíti, co chce; v nepříznivých poměrech budeme umíratí, neumřeme však – a v poměrech příznivých vyrosteme jako velikáni.“⁵⁵

Lesnický je vykreslen jako prozíravý člověk, touží také po svobodě, ale chce k ní dospět smírnou cestou. Nesdílí nadšení Olšovského pro revoluci, uvažuje prakticky, odmítá se

⁵¹ Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 144.

⁵² Pfleger-Moravský, G.: Ztracený život. Praha 1928, s. 348.

⁵³ Pover, F.: c. d., s. 163.

⁵⁴ Jakubec, J. a kol.: Literatura česká devatenáctého století. Díl III. část. 2. Praha 1907, s. 469.

⁵⁵ Pfleger-Moravský, G.: Ztracený život. Praha 1928, s. 348.

účastnit činnosti tajného spolku, protože v něm nespátřuje tu pravou cestu, kterou hodlá pokračovat. Lesnický se nechce nechat přinutit ke členství v tomto spolku, nechce jít s proudem, jehož směr vlasti nijak neprospěje, ba naopak. Netouží otřásat světem, nýbrž pracovat tiše, s rozvahou, třeba pomalu, přes odpor úřadů pomáhá a radí sedlákům, posiluje české uvědomění a spravuje své hospodářství.

4. Z malého světa

4.1 Základní informace

Po politickém románu *Ztracený život* vzniká další význačné dílo, tentokrát sociální román z dělnického prostředí *Z malého světa* (1863) zachycující stávkou textilních dělníků z období před revolucí roku 1848. Pfleger jej psal s odbornou znalostí továrního prostředí, neboť sám navštívil řadu průmyslových závodů, mezi nimiž byla i Příbramova továrna na kartouny na Smíchově.⁵⁶ Autorovi se podařila zachytit situace, která byla v té době do značné míry typicky česká – český pracující lid v české zemi v rukou německého přistěhovance. Pfleger se odhodlal poznat skutečný život, neboť dělnické prostředí jinak vidí dělník, jenž je jeho součástí, nežli člověk zvenčí.

Obširná studia prostředí Pflégrovi zprostředkovávala seznámení se s heterogenními společenskými vrstvami a nahlížet tudíž na danou problematiku z různých aspektů. Dílo je založeno na podrobném zkoumání poměrů tehdejší doby – Pfleger se projevuje jako bystrý pozorovatel dělnického prostředí usilující o zobrazení objektivní skutečnosti. Do té doby se u nás objevovaly jen francouzské a anglické romány z dělnického života, ovšem byly to cizí postavy zobrazované v cizím prostředí, tudíž nezaznamenaly u českých čtenářů velký ohlas.⁵⁷

Román se stal odezvou na krvavě potlačené stávky pražského proletariátu proti továrníkům (1844), jež byly způsobeny masovým propouštěním tiskařů v továrnách na kartouny; ruční práce byla nucena ustoupit pokroku techniky, novým strojům, v nichž dělnictvo vidělo příčinu své bídy. Spisovatel usiluje v první řadě poukázat na vykořisťování české dělnické třídy německými továrníky, upozorňuje na konflikty sociální i národní. Pfleger si začal všímat sociálních problémů a nebál se na ně veřejně upozornit, vytvořil realistický obraz dělnického života a podařilo se mu zachytit všechny jeho útrapy (na tuto problematiku navázali další autoři, např. Jakub Arbes románem *Štrajchpuhlíci*).

Pflégrovy sympatie k utlačovanému českému lidu ocenila i Teréza Nováková ve svém článku uveřejněném v *Domácí hospodyně*.⁵⁸ Dělnické nepokoje, jež Pfleger zvolil pro zakončení svého románu, měly podle Karla Velemínského velký význam jako první znamení odboje proti patriarchálnímu hospodářství doby předbřeznové. Sama událost mu byla známa

⁵⁶ Máchal, J.: O českém románu novodobém. Praha 1902, s. 69.

⁵⁷ Kritická příloha k Národním listům. [online]. Květen 1864. č. 5. [cit. 27. dubna 2009]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=593430>>.

⁵⁸ Nováková, T.: Hovory po práci. In: Domácí hospodyně. Ročník IV. Olomouc 1887, s. 140.

dopodrobna, zřejmě od starších příbuzných, od skutečnosti se odchýlil jen v tom, že krvavou srážku s vojskem u Poříčské brány umístil na počátek dělnických nepokojů.⁵⁹

Gustav Pfleger-Moravský psal 8. ledna 1863 svému příteli Františku Aloisi Horovi: „Zaslíbil jsem se Koberovi, že mu napíšu román do *Slovanských besed*. Chci něco psát ze života dělníků, a sice tiskařů, a chci použití v románu nepokojů tiskařů v Praze před rokem 1848 co poznenáhlé přípravy k roku tomu.“⁶⁰ Dnem 5. srpna 1863 je datována předmluva k prvnímu vydání tohoto románu, které vyšlo roku 1864 jako 10.–12. svazek třetího ročníku *Slovanských besed* a bylo věnováno dr. Rudolfo Thurn-Taxisovi.⁶¹ Autor v této přemluvě, jež byla otištěna i ve druhém vydání, píše: „Je tomu již mnoho let, co jsem ve společnosti svého přítele Rudolfa Volfa za účelem instruktivním navštívil několik závodů fabrických, mezi nimiž zvláště Příbramovu velikolepou fabriku na kartouny na Smíchově. Prošli jsme tenkrát s největší pozorností prostranné pracovny a tázali se na to a na ono, rozmlouvajíc s pracovníky. Slyšeli jsme nemálo stesků na život, ježto vedou ubozí dělníci fabriční. S citem k nepopsání opustil jsem v průvodu svého přítele dusné, všelikými výpary až omamující pracovny, a bledé, chorobné tváře dělníků tanuly mně na mysli.“ Volf Pflegrovi sdělil: „Zde jsme poznali kus českého života – dělníci byli s malými výminkami sami Čechové –, tu máš tu nejlepší látku k románu ze života našeho, zajisté nalezneš obecnost.“ „Když jsem se pak rozhlídnul po obrazu, jež jsem vykreslil, cítil jsem povinnost, abych veřejně vzdal díky tomu, jenž vložil první myšlenku v duši mou, příteli svému Rudolfo Volfovi.“⁶²

František Pover román *Z malého světa* řadí výběrem tématu a přiblížením dané problematiky mezi nejvýznamnější Pflegrova díla. Ideou románu mělo být „smíření práce s urozeností a bohatstvím“, konstatuje Pover.⁶³ Spisovatel potlačil erotický obsah děje a hlavní pozornost obrátil k sociální problematice, jež je líčena na základě důkladné studie Pflegrovy. Román navazuje na *Ztracený život* tím, že revoluční boj za svobodu je opět spojen se šlechtickým světem, ovšem tady se sociální otázka skloubila s otázkou národnostní (Pfleger řeší problematiku německých přistěhovalců, kteří utlačují český lid v jeho vlastní zemi).

Karel Velemínský oceňuje Pflegrův obrat k naléhavým otázkám naší společnosti a dále upozorňuje na snahu autora o individualizaci dělníků, a to především u postav

⁵⁹ Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 228.

⁶⁰ Krejčí, K.: Gustav Pfleger Moravský. *Z malého světa*. Praha 1962, s. 386.

⁶¹ Rudolf Thurn-Taxis (1833–1904) – český právník, šlechtic a mecenáš, zastánce českého národního uvědomění v polovině 19. století, podporoval řadu českých a moravských vlasteneckých spolků.

⁶² Krejčí, K.: c. d., s. 386.

⁶³ Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 195.

Procházky, Strouhala a Váchy. Revolucionářem z bídy se stává Vácha, matka zahynula hladem, sestra spáchala sebevraždu – tyto okolnosti přimějí Váchu k revoltě vůči vykořisťovatelům dělnické třídy. V románu starším šlo podle K. Velemínského pouze o jednotlivce, naproti tomu v sociálním románu vidí jednotlivec v bídě davu svou vlastní bídu, a v bídě vlastní bídu davu. Pfleger od starých názorů ještě docela neupustil a z jeho davu příliš vynikají jednotlivci, jejich příběh nemá celkem mnoho společného s vlastním dělnickým hnutím, nicméně se autor snaží, aby dělnické hnutí hlouběji zdůvodnil. Příkladem může být scéna, kdy dělníci na pohřbu dělníka Váchy si uvědomují svou sílu, svou stavovskou příslušnost. Z těchto poznatků Karel Velemínský usuzuje, že „se autor skutečně zapracoval do svého díla“, také podrobné líčení prostředí, v němž dělníci žijí, je u Pflegra něčím zcela novým.⁶⁴ Autor usiluje poukázat na skutečnost, že dělnická třída v sobě skrývá sílu, kterou je třeba využít ve prospěch politického vývoje národa, pokud spojí své síly vůči svým vykořisťovatelům, může dosáhnout svého cíle – Pflegerovy názory jsou však na mnohých místech zcela utopické.

Pro veřejnost bylo nepochybně překvapující, že k sepsání tohoto typu románu se odhodlal právě Pfleger, neboť to byl doposud v podstatě romantik. Reálné zobrazení prostředí bídy a nedostatku se neslučovalo s jeho dosavadní tvorbou naplněnou melancholickými představami. Vysvětlení volby tématu můžeme nalézt v autorově četbě, Pfleger byl jedním z nejsečtějších lidí své generace a podle Karla Riegera zajisté postřehl proudy, jimiž romantické literární hnutí ve Francii vyústilo do sociálního hnutí.⁶⁵ *Bídníci (Les Misérables, 1862)* Victora Huga a *Tajnosti pařížské (Les mystères de Paris, 1842–1843)* Eugèna Sue působily na jeho fantazii. František Václav Krejčí uvádí v předmluvě k románu *Z malého světa*, že tyto literární a romantické vlivy zavedly Pflegra do světa průmyslového proletariátu v dobách, kdy ostatní spisovatelé si představovali pod označením „lid“ sedláka nebo maloměšťáka.⁶⁶ A druhý faktor, jenž zavedl Pflegra do této oblasti, byl jeho liberalismus spojený s českým vlastenectvím. Dělník mu byl nepochybně bližší než německý továrník a

⁶⁴ Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 227, 231.

⁶⁵ Od 40. let 19. století se ve Francii začíná formovat anarchismus jako svébytné sociální hnutí. Usiluje o vytvoření společnosti bez sociální, ekonomické a politické hierarchie a jiných forem nadvlády člověka nad člověkem. Cílem bylo vytvořit společnost, která stojí na vzájemně se podporujících principech rovnosti a svobody.

⁶⁶ Spisovatelé 30. a 40. let 19. století viděli hlavního představitele národa v měšťanské třídě, neboť početně ještě slabé dělnictvo, málo uvědomělé, nebylo v té době schopno vést národ. Spisovatelé 40. let se začínají více obracet k životu prostého lidu, do té doby opomíjeného, pozvolna vzniká zájem o dělnictvo. Od tajných kroužků z 30. let, v nichž se scházeli studenti s dělníky, proniká tento zájem o mladou společenskou třídu i do literatury. (Balajka, B. a Tichý, V.: Stručné dějiny české a slovenské literatury. Praha 1965, s. 69)

dělnictvo, jež se bouří proti těmto panům, nalézá sympatie ve vlastenecké literatuře, neboť oslabuje německou moc.⁶⁷

Román *Z malého světa* se stal nejvýznamnějším přínosem G. Pflagra do české literatury, dílo bylo nepochybně průbojným činem, autor se neobával zpracovat látku, která byla u nás opomíjená (mezi jeho předchůdce se řadí tvorba Josefa Kajetána Tyla), hlavní téma poukazující na realistický život dělnického proletariátu utiskovaného ze strany německé bezpochyby zajímalo širokou veřejnost.⁶⁸ Nové téma a odvážně postavená problematika je ještě více zvýrazněna realistickým vykreslením dělnického života v čtvrtích pražské chudiny, jeho práce v továrně i prvních výbuchů dělnické vzpoury proti vykořisťování roku 1844. František Pover oceňuje Pflagrovu snahu poukázat na skutečnost, proč se v této době podnikateli stávali převážně Němci, kterým jejich privilegované postavení v českých zemích poskytovalo daleko větší možnosti. „Mimovolně cítíme osten, jež spisovatel namířil proti české důvěřivosti a zálibě ve všem cizím.“⁶⁹ Poznání dělnického života muselo na citlivého Pflagra nepochybně hluboce zapůsobit. Práce úředníka jej předurčovala ke styku s vyšší společenskou třídou, poznání dělnického života bylo pro něj zcela nové.

Z detailních popisů Prahy v první polovině devatenáctého století, z líčení zařízení jednotlivých tiskáren a dílen můžeme rovněž vyvozovat, že Pflager důkladně toto město zkoumal, aby mohl co nejdříve zachytit atmosféru, v níž se odehrává tento příběh z prostředí českých dělníků. Spisovatel se nenechal unést v této části fantazií, a proto zde nenajdeme nic nereálného nebo smyšleného, je patrná autorova snaha, aby co nejpřesněji vykreslil prostředí, v němž se jeho postavy pohybují. Karlu Velemínskému však připadají Pflagrové popisy na některých místech až příliš podrobné.⁷⁰ Ovšem tyto pasáže nabývají dokumentární hodnoty, neboť je zde důkladně popisována stará Praha, především chudinské čtvrti na Františku. Celá společnost byla tak informována o bídých životních podmínkách dělnických vrstev.

⁶⁷ Krejčí, F. V.: Gustav Pflager Moravský. *Z malého světa*. Praha 1907, s. 4.

⁶⁸ „Otázky národního a společenského zájmu stále zajímaly literaturu a byly v jejím popředí, i když to nemohlo být z důvodů cenzurních vysloveno. Snaha odpovídat na naléhavé otázky se tak spojila s úsilím podat přesvědčivěji životní realitu, zobrazit přesněji postavy a prostředí. V próze 50. let 19. století lze ve srovnání s předrevoluční prózou pozorovat mnohem větší důraz na realitu. Obrazy byly sice vytvářeny stále ještě za silné citové účasti, avšak tento subjektivní moment už nebyl zdůrazňován jako hlavní smysl sdělení. A z ní právě společenská diferenciací a společenské napětí strhovaly na sebe hlavní pozornost autorů. Vyhrocenost těchto protikladů jim umožňovala, aby je lépe a účinněji typizovali, ale nejen to, vedla je k tomu, aby se zamýšleli nad jejich příčinami, aby se pokoušeli o jejich řešení, nezakrývajíce přitom v nejmenším, na čí straně stojí. Při ideových a uměleckých hodnotách, k nimž se próza 50. let vypracovala, proto nijak zvlášť nevadilo, že měly tyto pokusy o řešení zpravidla nereálnou, utopickou povahu.“ (Mukařovský, J. a kol.: *Dějiny české literatury*, Praha 1960, str. 501–502.)

⁶⁹ Pover, F.: Gustav Pflager-Moravský a jeho spisy. In: *Literární listy*. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 212.

⁷⁰ Velemínský, K.: Gustav Pflager-Moravský. In: *Časopis Musea Království českého*. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 228.

Jan Jakubec ocenil u Pflegra, že poznával skutečnou realitu, psal román s odbornou znalostí prostředí a představil „čtvrtý stav“ neboli tzv. „malý svět“. U české obrozenské literatury stoupá český lid v ceně tím, že si zachovává českou národnost, jež byla základem pro obrozenské snahy. V jiných zemích (Anglie, Francie) byla dělnická otázka věnována daleko větší pozornost. Pflugrova zásluha spočívá v tom, že připomíná „českost“ lidu a rozšiřuje buditelské úsilí na tuto vrstvu. Naopak Pflugrovi Jakubec vyčítá, že je autor příliš jednostranný: německý továrník je bezohledný, chamtivý, zatímco dělníci vystupují jako poctiví lidé.⁷¹

4.2 Průmyslová revoluce

Průmyslová revoluce byla podnícena přechodem ke strojové tovární výrobě, která využívala nové chemicko-technologické procesy. Revoluce představovala složitý systém přeměn, které přímo nebo nepřímo postihovaly celou hospodářskou a společenskou strukturu země, jejich konečným výsledkem bylo vytvoření novodobé průmyslové společnosti. Zatímco pro období převahy řemeslné a manufakturní výroby byl příznačný velmi pomalý rozvoj výrobních sil, s nástupem továrního velkopřemyslu během průmyslové revoluce dochází k dynamickému rozvoji výroby jak po stránce kvalitativní, tak i po stránce kvantitativní. Revoluce se začala rozvíjet nejprve v bavlnářské výrobě. Předení bavlny bylo prvním oborem našeho průmyslu, kde už koncem osmnáctého století začaly pracovat stroje. Tkalcovství bavlny na rozdíl od předchozího technologicko-výrobního stupně zůstávalo v tomto období stále ještě takřka výhradní doménou ruční práce. Teprve od třicátých let devatenáctého století se tu začínají uplatňovat první mechanické tkalcovské stavy. Potiskování bavlněných tkanin se provádělo koncentrovanou manufakturní formou v tzv. kartounkách. Nejvýznamnějším střediskem českého kartounářského průmyslu byla Praha, kde se vyrobilo r. 1843 přes 55 % celkového objemu roční produkce tohoto odvětví. Strojové potiskování bavlněných tkanin se začalo rozvíjet jednak na principu válcového tisku, jednak prostřednictvím různých typů formových tiskacích strojů. První zprávu o válcovém tiskacím stroji máme již k r. 1803, avšak významněji se tyto tiskací stroje začaly v kartounkách uplatňovat až od dvacátých let, a zejména ve třicátých letech devatenáctého století. Roku 1843 v českých kartounkách pracovalo již 44–50 válcových tiskacích strojů (tyto stroje na tříbarevný tisk nahrazovaly práci 110 ručních tiskařů). Od roku 1842 se ve zdejších kartounářských manufakturách začaly

⁷¹ Jakubec, J. a kol.: Literatura česká devatenáctého století. Díl III. Část 2. Praha 1907, s. 470–473.

používat také známé perotiny, jež se v důsledku pražských událostí z června r. 1844⁷² dostaly do širšího povědomí. Byly to poměrně málo výkonné, ručně poháněné formové tiskací stroje, které však nahrazovaly práci ručních tiskařů v těch druzích textilního tisku, kde si ruční potiskování dosud udržovaly monopolní postavení. V první polovině r. 1844 bylo mezi strojovým vybavením českých kartounek již asi 21 těchto perotin. Přes jejich malou výkonnost však tiskařští dělníci z českých kartounek právě v perotinách viděli svého úhlavního nepřítele, který ohrožuje jejich existenci, a proto se jejich odpor zaměřoval především proti nim. Technický převrat v textilním tisku se plně rozvinul teprve v padesátých letech devatenáctého století a dále zatlačil ruční práci. Ta se však v omezené míře v kartounkách udržela i v pozdější době.⁷³

4.3 Sociální otázka

Pfleger propojil v románu dvě základní ideje: národní a sociální. Dělník Václav Procházka je venkovan českého původu – právě češství se stává příčinou opovržení a neúcty vůči Procházkovi, zanevře tak na ty, kteří využívají jeho národnost, aby jej utiskovali ve vlastní zemi. Spisovatel se snaží upozornit na skutečnost, kdy se z nemajetných cizinců stávají vlastníci značného jmění, opovrhují těmi, jež je svou prací živí.

Pfleger chápe nerovnoměrné rozdělení majetku jako existující společenský fakt. Klade si otázku po původu bohatství a dospívá k závěru, že majetek nikdy není výsledkem individuální činnosti. V románu stojí proti sobě dělník a továrník, jejichž životní dráhu rozdělila především jejich národnostní příslušnost. Pfleger spatřuje možné východisko z této situace ve vzdělání, protože právě v jeho nedostatku vidí zásadní příčinu bídy dělnických vrstev.

Na jedné straně chudoba dělníků a na druhé straně lhostejnost bohaté vrstvy, to je hlavní kontrast, jímž Pfleger charakterizuje sociální rozpory ve společnosti. Autor věřil ve smírné řešení konfliktu mezi dělnictvem a buržoazií, v urovnání rozporů mezi těmito dvěma zneprátenými stranami. Spisovatel věrným zobrazením všech bezpráví, jež se společnost na

⁷² 17. –24. června 1844 došlo k rozsáhlému stávkovému hnutí pražských kartounářů proti nízkým mzdám, propouštění dělníků a zavádění perotin. Z Porgesovy továrny na Smíchově se stávka rozšířila na všechny pražské a předměstské kartounky, v některých byly rozbity perotiny a další zařízení. 19. června došlo ke srážce stávkujících s vojskem před záměčkem v Královské oboře. Dne 21. června rozešlo vojsko shromáždění kartounářů před Staroměstskou radnicí a u Kanálky, 24. června bylo provedeno hromadné zatčení 525 tiskařů v Herberku v Jilské ulici, kteří pod hrozbou vzbouření byli vzápětí propuštěni. Hnutí mělo zčásti organizovaný charakter a vedoucí činitelé se pokusili spojit s dělníky severočeských kartounek. (Míka, Z. a kol.: Dějiny Prahy v datech. Praha 1989, s. 171–172.)

⁷³ Kavka, F., Válka, J.: Dějiny Československa II. Praha 1990, s. 131–133.

dělnictvu dopouštěla, se pokoušel vzbudit soucit s touto opovrženou třídou a pracovat k jejímu povznesení. Český národ nestrádal jen hmotně, ale také intelektuálně, a nebyl zde nikdo, kdo by mu byl ochoten pomoci.

Dělnické povstání se v Pflerově románu stalo prvním signálem budícího se vědomí pracujícího lidu. Procházka vnukl dělníkům myšlenku, že práce není dostatečně odměňována a že je třeba vzbouřit se proti utlačovatelům. Dělnický lid si stěžoval na svou bídu a nouzi, pozoroval, že jiní jeho práci bohatnou, domníval se, že jej bohatí páni utlačují, a ponenáhlu vyvinulo se mezi pracujícími lidem a továrníky takové napětí, že stačila jediná záminka k propuknutí dělnické vzpoury, myšlenka pomstít se za své neštěstí hnala lid k bouřlivým výstupům. Český lid nehodlal zůstat nadále lhostejný vůči bezpráví, jež se na něm dopouštěli němečtí přistěhovalci, ale i příslušníci vlastního národa, a proto se stal aktivní v boji za svá práva.

4.4 Národnostní otázka

Román se setkal s německou kritikou, jelikož autor vylíčil Němce jako vykořisťovatele českého národa. V předmluvě k druhému vydání z roku 1871 autor poznamenává: „O oprávněnosti knihy mé svědčí i ta okolnost, že se v ní nacházejí mnohé pravdy společnosti naší prospěšné. Vidím to z toho, že tak mnohé návrhy, jež jsem uváděl na ulehčení bídneho stavu třídy pracující, po letech vstupují do života, že otázka, o níž jsem se byl před lety širě rozepsal, za našich dnů nabývá i u nás vždy mocnějšího významu a že se žene urychleným proudem k svému rozluštění. Uznají-li také kruhy ony, jichžto život plný svízeli a strastí jsem věrně vylíčil, že nikoli v zmaru, nýbrž v tvoření a v práci naše spása, spása lidstva spočívá, pak nabudu tím pevnějšího přesvědčení, že jsem vykonal dílo dobré tendence.“⁷⁴ Pfler odmítá výtku německých časopisů, že by byl líčil dělnické poměry s hrubou výstřední tendencí. Pfler konstatuje, že každá práce má svou tendenci, práci bez účelu lze si sotva představit. Nikoli popuzovat bylo jeho úmyslem, nýbrž usmířit společenské vrstvy.⁷⁵

Za hlavní dějovou osnovu si autor zvolil osudy dvou mladých lidí, Čecha a Němce, kteří stejně chudí přicházejí do Prahy za vidinou lepšího živobytí. Jejich osudy se diametrálně rozcházejí, zatímco Hütter se díky své chamtivosti a lstím stává majitelem továrny na kartouny, Václav svou poctivostí zůstává stejně chudobný. Praha byla v té době poněmčena,

⁷⁴ Máchal, J.: O českém románu novodobém. Praha 1902, s. 72–73.

⁷⁵ Pover, F.: Gustav Pfler-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 195.

oba hrdinové měli stejně chudý původ, Němec se ale vždy dočkal lepšího zacházení. Pfleger se snaží poukázat na fakt, kdy ve vlastní zemi měl český národ menší privilegia než cizinci, také se mu podařilo zachytit závislost českého živlu na německém kapitálu.

Pfleger upozorňuje na úpadek českého jazyka v polovině devatenáctého století, kdy němčina se stále více prosazovala a čeština byla postupem času vytlačována z nejvyšších společenských funkcí. Němčina byla zavedena v naší zemi jako úřední jazyk už v 18. století Josefem II., a proto bylo jedním z požadavků české národní reprezentace před revolučním rokem 1848 zrovnoprávnění češtiny s němčinou.

Spisovatel nalézá sympatie s dělnictvem, poznenáhlu si uvědomuje jejich přední funkci v národním vývoji. Líčí čtenářům život na pražské periferii mezi chudinou a zjišťuje, že je to ta část našeho národa, jež si uchovává český jazyk. Vidí, že vesnický lid přicházející za prací do měst přináší s sebou i rodnou řeč a pracuje na jejím povznesení, v této vrstvě shledává aktivní složku vystupující proti poněmčené části národa.

4.5 Romantické pásmo

Pfleger příběh propojil romantickými prvky, čímž sice dosáhl několika efektních scén, význam svého románu však nezvýšil. Prostý dělník se mu nejspíš nezdál dostatečně přitažlivým ústředním hrdinou románu, proto jeho osud spojil se šlechtickým světem, jehož hlavními postavami jsou hrabě Arnošt a Pavel Velemínský/dělník Strouhal. Tuto vedlejší romantickou linii kritizoval František Pover, postavu tajemného hraběte považuje za zcela zbytečnou, jakož i vztah hraběte k Václavovi. Podle něj tento vedlejší proud nezvyšuje čtenářův zájem a zbytečně kazí výsledný dojem. Postavu Arnošta považuje Pover za nešťastně zvolenou – z nepřítele českého lidu se Arnošt najednou stává jeho předním podporovatelem.⁷⁶ K tomuto stanovisku se přiklání i Jan Jakubec⁷⁷ a Karel Velemínský, podle něj tento vedlejší proud zmenšuje hodnotu románu, spojení dělnického světa se šlechtickým považuje Velemínský za čirou fantastiku.⁷⁸

Tento sekundární romantický proud byl běžným rysem románu první fáze kritického realismu (světoví autoři – E. Sue, G. Sandová, H. de Balzac, čeští autoři – K. Světlá, K. Sabina). Rovněž zdánlivé roztříštění děje do několika dějových pásem, množství

⁷⁶ Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 212.

⁷⁷ Jakubec, J. a kol.: Literatura česká devatenáctého století. Díl III. Část 2. Praha 1907, s. 473.

⁷⁸ Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 231.

jednajících osob a epizod, využívání tajemství patří k běžným rysům románu tohoto typu. Podle Karla Krejčího působí zvláště tajemné noční scény v zahradě na Florenci vedle líčení lidské bídy. Starým působivým historiím o únosu levobočků, o náhodném setkání rodičů a dětí apod. se příliš nedaří v novém dělnickém prostředí. Autoři užívají staré prostředky, ale jaksi se již zdráhají, aby se do románové romantiky „neponořili“ úplně.⁷⁹ Karel Velemínský dodává, že bystrým pozorovatelem Pflieger nebyl nikdy; lpěl na staré románové technice, přání a soudobé proudy jej však nesly jinam. Má soucit s dělníkem, neidealizuje si jej, ale přece si vybírá postavy, které částečně stojí mimo dělnictvo. Právě tyto přechody, spojení mezi dělnictvem, měšťanstvem a šlechtou, zachovává autor úzkostlivě. Pflieger propojil svět dělnický se světem šlechtickým, jsou to však zcela neslučitelné části, příběh o ztraceném hraběcím synovi neměl s vyličením reálného dělnického života příliš společného. Jak uvádí K. Velemínský ve své studii, pro romantické autory šedesátých let devatenáctého století je příznačný způsob tvoření si svého hrdiny. Dělník sociálního románu musí být spojen se šlechtickým světem, s tajemnými rodinnými historiemi. „Raději princ s maskou otrhancovou, ale ne otrhanec skutečný.“⁸⁰

Hrabě Arnošt byl nejspíš hrabě Jiří Buquoi (1781–1851), přírodovědec, filozof a národní hospodář, jenž prý tajně zasahoval do dělnických bouří. Pro postavu jeho rádce Jílemlíka byl Pfliegerovi vzorem František Cyril Kampelík (1805–1872).⁸¹

4.6 Diference mezi prvním a druhým vydáním románu

Když se roku 1871 chystalo vydání románu v Ottově Laciné knihovně národní, kde vyšlo v roce 1872 jako první číslo, postěžoval si Pflieger v nové přemluvě (*Připomenutí k vydání druhému*), datované v srpnu 1871, na mlčení kritiky a vyrovnal se s německou výčitkou výstřední tendenčnosti: „Podle osudů, s nimiž se kniha tato potkala, nemyslil jsem nikdy, že se dočká druhého vydání. Nepamatuji se, že se učinila ve veřejných listech o ní zmínka, když vyšla. Ať toho byly příčiny kterékoli, lituji opomenutí svého díla ze strany

⁷⁹ Krejčí, K.: Gustav Pflieger Moravský. Z malého světa. Praha 1962, s. 396.

⁸⁰ Velemínský, K.: Gustav Pflieger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 229–230.

⁸¹ František Cyril Kampelík – narodil se v Syřenově u Jičína, byl v brněnském semináři, studoval medicínu ve Vídni, kde byl r. 1840 zapleten v politickém vyšetřování a několik měsíců strávil ve vězení. V roce 1848 se v Praze zúčastnil politického ruchu. V Kuklenách působil jako praktický lékař, psal politické a národohospodářské články a brožury. Zasloužil se o založení lidových peněžních ústavů (kampelíčky). Byl u nás jedním z prvních, kteří se zúčastnili dělnického hnutí. Roku 1848 byl jmenován jednatelem pražské Měšťanské besedy, jejíž předseda P. Richter a stavitel Rypota požádali Kampelíka, aby tiskaře upokojil. Ten si však stanovil, aby pražská obec vyplatila propuštěným dělníkům denní podporu. Byl obhájcem stroje výroby, což působí paradoxně vzhledem k jeho postoji k dělnické otázce. (Tamtéž, s. 228)

literátů našich nyní tím více, že při vydání druhém nelze mi bráti ohledu na výtky oprávněné a přizpůsobiti dílo své podle úsudků zralých a závažných. Je mi spokojiti se s nepatrnými změnami formálními, kterých potřeba se mi sama sebou vtírá, věc pak ponechávám úplně nezměněnou.⁸²

Roku 1872 představuje Pflieger veřejnosti druhé, upravené vydání svého románu (první vydání vyšlo r. 1863). V tomto krátkém časovém období dochází k důležitým změnám v životě české společnosti, jež silně zapůsobily na veřejné mínění a zřejmě i na mínění samotného autora. Především právě na sklonku šedesátých let devatenáctého století počíná prudký rozvoj české buržoazie, takže vedle německého továrníka se objevuje také český továrník, v měšťanských kruzích se pak v této době šíří strach ze sociální revoluce – z Pařížské komuny.⁸³

Zásadní diference mezi první a druhou verzí románu spočívá ve vrcholné scéně příběhu – hromadného útoku dělníků na Hütterovu továrnu. V první verzi Václav Procházka umírá po srážce s vojskem u hlavní brány, v druhém vydání je smrtelně raněn padajícím strojem, když se snaží svým druhům zabránit v jejich ničení. Pflieger zřejmě touto změnou usiloval o vyjádření svého nesouhlasu s ničením strojů a také se zřejmě obával revolučnosti svého díla.

Procházkovy úvahy o odplatě jsou motivovány osobní pomstou a také úsilím prosadit příznivější podmínky pro své spolupracovníky. Když po ostrém sporu s Hütterem opouští Procházka továrnu, má v úmyslu se do továrny vrátit – ne však proto, aby v továrně pracoval, nýbrž aby ji zničil. V původní verzi chce nejprve jednat s Hütterem „po dobrém“, přenáší část své autority na mladého Váchu, a nakonec po továrníkově jednání dává průchod vůli lidu, jenž potrestá svého vykořisťovatele zničením strojů.

V přepracovaném vydání Procházka považuje za největší trest pro továrníka jeho veřejné pokoření, a když Hütter odmítne vyjednávat s dělníky, dochází Procházka k absurdnímu závěru, že se mu pomstí záchranou jeho majetku. „[...] on musí nás odprosit veřejně za vše úkory! To bude proň, pro toho zhrdlého boháče, ten největší trest a naše největší pomsta.“⁸⁴ Po celý život se nikomu nezpronevěřil, cizí majetek mu byl vždy svatým, a proto se snaží spolu s Váchou zabránit rozbouřeným dělníkům v ničení strojů.

⁸² Krejčí, K.: Gustav Pflieger Moravský. Z malého světa. Praha 1962, s. 386–387.

⁸³ Pařížská komuna (18. března 1871–28. května 1871) – první proletářská revoluce a první vláda dělnické třídy. Byla výsledkem dlouhodobého rozvoje dělnického hnutí v 19. století. Podnětem revoluce byla politická a ekonomická krize Francie za druhého císařství. Povstání pařížských dělníků svrhlo císařství a vynutilo si 4. září 1870 vyhlášení republiky. (Tamtéž, s. 396–397.)

⁸⁴ Pflieger-Moravský, G.: Z malého světa. Praha 1951, s. 406.

V celé této změně se podle Karla Krejčího projevuje vliv výtek k tendenčnosti románu, o jeho buřičství. Ospravedlňování poukazem na „poeticky nutnou tendenci konečného smíru“ v závěru románu a „akcent na očekávání, že dělnictvo uzná, že nikoli v zmaru, nýbrž v tvoření a v práci spása lidstva spočívá“, prozrazuje dostatečně autorovu společenskopolitickou obezřelost čtvrt roku po pádu Pařížské komuny.⁸⁵

⁸⁵ Krejčí, K.: Gustav Pflieger Moravský. Z malého světa. Praha 1962, s. 389.

5. Paní fabrikantová

5.1 Základní informace

Psychologická próza *Paní fabrikantová* (r. 1867 uveřejněná ve *Světozoru*),⁸⁶ jejíž knižní vydání se ke čtenářům poprvé dostalo roku 1873, svým rozsahem spíše inklinuje k novele než k románovému dílu.⁸⁷ Byla vydána bezmála současně s druhým vydáním Pflerova sociálního románu *Z malého světa* a stala se posledním dokončeným dílem tohoto moravského literáta (zamýšlené romány *Před březnem*, *Starý dům* a *Švýcarský hotel* již Pfleger nestihl dokončit). Dílo se opět týká sociálních vztahů mezi dělníkem a zaměstnavatelem, tentokrát ovšem v harmonickém osvětlení, čímž se Pfleger odvrací od realistického zachycení obrazu pražských dělníků (*Z malého světa*) a dospívá k idealisticky smírnému stanovisku.

Paní fabrikantová je románem poutajícím čtenářovu pozornost líčením beznadějně milostné touhy, jež nenachází jiné řešení dané okolnosti než v sebevraždě. Pfleger přináší do literatury problematiku manželského svazku, vypráví o tragickém životě ženy, jež zachránila čest svou a své rodiny před veřejným ponížením.

Spisovatel soustřeďuje svou pozornost na psychologický aspekt, příběh nepřekypuje událostmi, koncentruje se na detailní psychologickou charakteristiku jednajících postav. Pflerův román byl nejednou srovnáván s románem *Paní Bovaryová* (*Madame Bovary*, 1857) francouzského spisovatele Gustava Flauberta (1821–1880), řadící se k nejvýznamnějším dílům evropského kritického realismu. Kritika mnohdy proto označovala román *Paní fabrikantová* za Pflerovo nejvýznamnější dílo. Podle Karla Velemínského se jedná o Pflerovu nejzdařilejší práci, svou uceleností si zaslouží první místo mezi jeho romány. Autor podle něj ještě nikdy nepropracoval děj do takových detailů jako právě u *Paní fabrikantové*. Zárukou úspěchu není ztvárnění vícera příběhů, stačí dvě, tři osoby – čím méně vystupujících figur, tím více je vidět autorova práce. Postavy odkládají „vznešené, neproniknutelné vzezření románových hrdinů“ a vystupují jako prostí lidé.⁸⁸

Proti předchozím románovým dílům (*Ztracený život*, *Z malého světa*) je očividné, že autor značně ustoupil od svých radikálních názorů a realistického popisu tehdejší atmosféry,

⁸⁶ Světozor. [online]. Zář 1875. Ročník IX. č. 39. Praha. [cit. 27. dubna 2009]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=0&id=9080186&picp=&idpi=18324507>>.

⁸⁷ Krejčí, K.: *Z malého světa*. Praha 1962, s. 397.

⁸⁸ Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: *Časopis Musea Království českého*. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 235–236.

avšak dokázal se přiblížit ke skutečné realitě oproštěné od senzačních překvapení, jako byl bezpochyby ztracený hraběcí syn nebo tajný spolek bojující za svobodu národů. Děj se opět odehrává v továrním prostředí, tentokrát však bez sociálních a národnostních problémů, jež byly nahrazeny milostným příběhem.

Autor se často zaměřoval jen na jednající postavy, takže později dospíval k jejich úplné izolaci od společenského dění. V popředí vystupuje paní Šeborová řešící své milostné dilema k hraběti Libenickému, ostatní figury zasahují do děje jen sporadicky, nesetkáváme se tu s romantickými rekvizitami a složitými příbuzenskými vztahy, hlavní důraz je položen na psychologické vykreslení postav.

V úvodu se příběh ubírá v poklidném tónu, v závěru díla se ovšem stává neskonale tragickým. Nikdo v Boženině okolí nemá nejmenší podezření o jejím skrytém úmyslu, proto je pro všechny její čin tak překvapující. Tímto žalostným koncem podle Františka Povera dostoupil Pflieger vrcholu svého tvoření. „Že nemohl ještě výše, zavinila smrt, která mu vyrvala péro z ruky.“ Hlavní ideou románu byla posvátnost manželského svazku. Podle Povera ztvárnil Pflieger tuto ideu velmi jemně, podivuje se jeho spisovatelskému taktu.⁸⁹

Primárním námětem románu je láska šlechtě Boženy Šeborové a záletného hraběte Alberta Libenického. Pflieger se zabývá tíživou otázkou citového vzplanutí a nemožnosti manželského odloučení, milostného vztahu dvou zcela odlišných lidí, které nesmělo být nikdy naplněno. Ona, oddaná manželka, matka, vždy ctící své zásady a povinnosti, on, záletný světoběžník, využívající ženy výlučně ke svému pobavení. Idea posvátnosti manželského svazku byla vždy populárním námětem spisovatelů, především francouzských, kteří se častým užíváním tematiky nemanželských milostných poměrů ocitli na rozhraní, ve kterém se „chudoba vynalézavosti stýká s básnickou impotencí“. František Zákrejs ovšem netvrdí, že by ostatní autoři ztráceli právo na toto téma, zejména pokud o něm pojednali s takovým taktem, jak učinil Pflieger.⁹⁰

Už v prvních Pfliegerových prózách rozpoznal Jan Neruda záblesky promyšleného psychologického líčení jejich aktantů. Nový Pfliegerův román reprezentuje po formální stránce pokročilejší stadium v českém literárním vývoji. Tyto určité přednosti v rámci nového románového typu však podle Karla Krejčího nepřevažují přínos předcházejícího románu (*Z malého světa*) do české literatury. Pravdivé a výstižné vyličení prostředí pražských dělníků bylo nepochybně daleko průbojnějším činem, a to i ve srovnání s jinými evropskými

⁸⁹ Pover, F.: Gustav Pflieger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 230.

⁹⁰ Zákrejs, F.: Paní fabrikantová. In: Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice. Ročník III. Díl I. Praha 1873, s. 709–710.

literaturami, nežli psychologická próza zobrazující milostné vzplanutí vdané ženy.⁹¹ Pfleger se tak opětovně navrácí ke svým romantickým počátkům.

5.2 Charakteristika hlavní postavy

Postava Boženy Šeborové je líčena realisticky, je to žena prožívající každodenní strasti svého života. Navenek působí šťastně, v hloubi svého srdce však pociťuje hlubokou prázdnotu. Poté, kdy jí osud postavil do cesty hraběte Alberta, začaly se v ní probouzet zcela nové, dosud nepoznané city. V jeho společnosti bývala nepochopitelně roztržitá, pociťovala úzkost a jistý nepokoj. Od té doby žila v neustálém rozporu sama se sebou, v neustálém rozechvění, Albert v ní vzbuzoval nepochopitelný neklid.

Svému muži vděčila za své vzdělání, postavení ve společnosti, byla mu oddána tělem i duší, avšak v jejím srdci se nalézalo místečko nikdy neprozrazené nespokojenosti. Cítila neustálou výčitku, že svého manžela za vše to, co pro ní udělal, nemiluje, měla výčitky, že bez lásky, že více z vděčnosti zasvětila svůj život manželovi, neustále se trýznila myšlenkou, že i lidé tak o ní smýšlejí. Šebor nikdy nevyplnil prázdnotu v jejím srdci.

Poté, kdy jí hrabě vyjevil své city, cítila, že vše se musí ukončit jakýmkoliv způsobem, avšak dříve, než by moci své bezmezně vášně podlehla. Toužila se vyhnout všemu styku se světem, aby sama nebyla svědkem své vlastní veřejné hanby. Sužovaly ji neustálé obavy z toho, jestli se po ní lidé neohlížejí, jestli netuší její tajemství a za jejími zády si neukazují na hraběte. Boj sama se sebou nedokázala zvládnout a po nesmírně bolestném zápolení podlehla, ztratila svou čest, ztratila úctu sama k sobě, zapomněla na všechna svá předsevzetí. Než by měla zradit bezmeznou důvěru svého muže a zostudit své děti, nalézá jediné možné řešení v sebevraždě.

Karel Velemínský považuje tuto postavu na nejdokonalejší Pflegrův výtvar, autor jen za pomocí prostých prostředků strhuje čtenáře k soucitu s Boženou Šeborovou. Velemínský především oceňuje, že Pfleger neuzívá románové šablony a líčí postavy reálně.⁹²

⁹¹ Krejčí, K.: Gustav Pfleger Moravský. Z malého světa. Praha 1962, s. 398.

⁹² Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 236.

5.3 Český továrník v Pfliegerově díle

Pflieger vytvořil ze Šebora představitele šlechtného českého továrníka, je vyličen jako charakteristický reprezentant své vrstvy. Tato figura není v jeho tvorbě nijak neobvyklá, mohli jsme se s ní setkat v sociálním románě *Z malého světa* prostřednictvím postavy hraběte Arnošta. Na rozdíl od předchozího románu továrníkem není Němec, jak bylo v oné době běžným jevem, ale Čech, jenž nevykořisťuje své zaměstnance, ale je jim stále oporou. Františku Poverovi se tato postava příliš nezamlouvá stejně jako postava hraběte Alberta, podle něj vystupuje Šebor ještě méně určitě – z chudého dělníka se stává majitel továrny.⁹³ Karel Velemínský si však všímá, že Pflieger prostřednictvím této postavy posiluje český živel a udržuje přátelský poměr s dělníky.⁹⁴

Postava továrníka Šebora je líčena nadmíru idealisticky, je opakem vykořisťovatele Hüttera z románu *Z malého světa*. Pflieger upouští od ostrého vztahu mezi zaměstnavatelem a jeho pracovníky, Šebor nikdy nezapomněl na svůj původ a obtížné počátky spojené s vybudováním svého postavení. Zaměstnává jen dělníky českého původu, což se setkává u hraběte Alberta s údivem: „Potkávám se s tímto úkazem zde ponejprve. A pak tu vůkol máme krajinu německou.“ „My jsme zde na posledním výběžku české půdy. Od jihu zabíhá až po mou přádelnu domácí jazyk. – My tvoříme první přední stráž; se všech ostatních stran jsme obkličeni živly cizími. Avšak nabýváme síly. Před desíti lety, když jsem závod převzal, bylo vše nečeské; nyní zdejší krajané rádi se smlouvají s mými lidmi, přiučivše se hravě češtině.“⁹⁵

Podle Jana Jakubce byla tato postava vsunuta do děje z důvodu, že Pflieger si uvědomoval nedostatečný rozvoj národního průmyslu a obchodu, naopak si všímá německého průmyslu, jenž v šedesátých letech devatenáctého století dosáhl značného rozvoje. Z toho důvodu se objevuje v díle bohatý továrník českého původu, jenž nevykořisťuje své pracovníky. Jakubec lituje, že autor toto téma více nerozvinul a vrací se ke svým románovým tradicím.⁹⁶

Spisovatel neopomíná prostřednictvím postavy továrníka Šebora udělovat čtenářskému publiku nezbytné poučení, co se týče podnikání a budování vlastního závodu (Šebor poskytuje hraběti Libenickému potřebné rady pro založení nového podniku).

⁹³ Pover, F.: Gustav Pflieger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Velké Meziříčí 1888, s. 230.

⁹⁴ Velemínský, K.: In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, s. 236.

⁹⁵ Pflieger-Moravský, G.: Paní fabrikantová. Praha 1928, s. 40.

⁹⁶ Jakubec, J. a kol.: Literatura česká devatenáctého století. Díl III. část 2. Praha 1907, s. 476.

6. Závěr

Hlavní postavy Pflugových románů jsou obvykle osamělí jedinci, jež se obtížně adaptují do společenského prostředí, bouří se vůči svému okolí, touží po osudové lásce, zamilovávají se však zpravidla do zadaných žen (*Paní fabrikantová*) nebo do vysněného ideálu (*Pan Vyšínský*), a tudíž jsou předem jejich city odsouzeny k záhubě. Rozpor mezi představou a skutečností jim přináší rozčarování, které obrací do svého nitra a jejich duševní trýzeň se prohlubuje. Jsou to zpravidla romantičtí snílci toužící po kladu, pasivní bojovníci za vyšší ideály (*Ztracený život*). Autor reaguje na rozmach germanizace v české zemi tím, že hlavní postavy vystupují jako zastánci češství, jež pracují na rozvoji rodného jazyku. Pflugovy romány líčí nešťastné lásky ve vyšších společenských třídách, kde milenci neúspěšně bojují vůči třídním předsudkům.

Román ve verších *Pan Vyšínský* znamenal obrat v Pflugově dosavadním díle, neboť značil počátek autorovy realistické tvorby. Úvodní verše se setkaly s kladným přijetím především u mladší generace v čele s Janem Nerudou, která ocenila, že se Pfluger vymanil ze své předešlé básnické tvorby, počáteční nadšení však brzy pohaslo a s vydáním třetí knihy se strhla vlna kritiky na Pflugra. Jan Neruda odsoudil nepropracovanost díla spolu s Františkem Aloisem Horou, Neruda dále kritizoval přílišnou obecnost postav, ke kritice se přidala i Eliška Krásnohorská, která románu vyčítala „mdlý“ obsah, autorovi byly také vytýkány příliš obsáhlé výklady a popisy ze strany Jana Nerudy, Karla Riegera, Karla Velemínského i Františka Povera. *Pan Vyšínský* byl mnohdy komparován s dílem *Evžen Oněgin* ruského romanopisce Alexandra Sergejeviče Puškina. Pfluger se tomuto nařčení bránil, podle něj od Puškina přejal jen podtitul „román ve verších“. Karel Velemínský byl však jiného názoru, tvrdil, že román je na ruském vzoru tak závislý, že jej nelze posuzovat ani jako samostatné dílo, pro Františka Povera představuje román pouze slabší alternativu ruského vzoru. Hlavního hrdinu Pflugova příběhu, Vladimíra Vyšínského, odsoudil Jan Jakubec, podle něj byla tato postava Byronovská nebo Puškinovská, neboť české poměry v té době nedovolovaly takovýto způsob života. František Pover postrádá u této postavy výrazné rysy, působí příliš všeobecně. V poslední řadě byly Pflugovi vytýkány útoky vůči *Moravským novinám*, jež odsoudily předchozí básnickou sbírku *Dumky*. Narážky na brněnského kritika objevující se v díle považoval za zcela zbytečné nejen Jan Neruda, ale i František Pover, Jan Jakubec nebo P. I. Tauer. Pfluger chtěl po vzoru Puškina vytvořit český společenský román, k neúspěchu

bylo však dílo odsouzeno především výběrem hlavní postavy, která se svým vykreslením „zapadala“ spíše do ruské společnosti.

Nepochybně vyšší umělecký význam pro českou literaturu měl politický román *Ztracený život* zobrazující národní politické rozpory, Pfleger usiluje o realistické vykreslení společenské situace padesátých let devatenáctého století v naší zemi. Výběr období, do něhož je děj zasazen, ocenil Karel Velemínský, neboť Pfleger zpracoval látku nedávno minulou (román vyšel r. 1862), což s uspokojením přivítala česká veřejnost. František Pover u Pflagra kritizuje, že se nechává příliš unést fantastikou (tajný spolek bojující za svobodu národů), podle Jana Jakubce se autor „utápí v příliš hustém obalu fantastického romantismu“. V hlavní postavě vychovatele Olšovského ztělesnil prvního nadšeného, avšak neúspěšného bojovníka za velké ideály, hrdina je ve svých plánech příliš pasivní a nerozhodný, což se nelíbí Františku Poverovi, i Karel Velemínský považuje Olšovského plány za zcela obecné.

V sociálním románu z dělnického prostředí *Z malého světa* vytvořil autor na základě podrobné studie realistický obraz pracujícího lidu, upozornil na zásadní sociální a národnostní problémy v naší společnosti, což oceňuje Jan Jakubec i František Pover, jenž výběrem tématu a přiblížením dané problematiky řadí tento román mezi nejvýznamnější Pflagrova díla, podle něj se nikomu nepodařilo vniknout do duše dělníkovy tak jako Pflagovi, na románu si také cenil, že spisovatel ukázal, proč se v té době zaměstnavateli stávali převážně Němci. Autorovy sympatie k utlačovanému českému lidu ocenila i Tereza Nováková. Spisovatel potlačil erotický obsah děje, což se setkalo s kladným přijetím u Karla Velemínského. Jan Jakubec autorovi vyčítá, že dané prostředí líčí až příliš subjektivně a Němci jsou vylíčení jen jako vykořisťovatelé, zatímco dělníci vystupují jako poctiví lidé. Pfleger řeší danou situaci především z hlediska národnostního, kdy se mu zcela správně podařila realisticky zachytit atmosféra počínajícího vzbouření českých dělníků vůči německým pánům. Autor byl však nejvíce kritizován za romantické prvky v románu, tento vedlejší proud, jehož ústřední postavou byl hrabě Arnošt, odsoudili František Pover, Jan Jakubec, Karel Velemínský i Karel Krejčí. Pfleger si šlechtu až příliš idealizuje, Arnošta líčí jako zastánce a předního podporovatele české dělnické třídy. I přes tyto jisté nedostatky byl román přijat kladně, neboť spisovateli se podařilo nejvíce se vymanit z literární inspirace a přiblížit se ke skutečné realitě.

Román *Paní fabrikantová* vyniká psychologickou kresbou jednajících figur. Pfleger se odvrací od realistického vidění vztahu mezi továrníkem a jeho zaměstnanci a dospívá k idealisticky smírnému stanovisku, ustoupil od svých radikálních názorů, avšak dokázal se přiblížit ke skutečné realitě oproštěné od senzačních překvapení. Karel Velemínský si na románu cenil, že postavy odkládají „vznešené, neproniknutelné vzezření románových hrdinů“,

podle něj se jedná o Pflugovu nejzdařilejší práci a postavu Boženy Šeborové považuje na Pflugův nejdokonalejší výtvar. František Pover tvrdí, že autor dostoupil vrcholu svého tvoření. Pro Karla Krejčího však *Paní fabrikantová* přínos předcházejícího románu do české literatury nepřevážila. Spisovatel přivádí českého továrníka, Karel Velemínský si všímá, že jeho prostřednictvím Pfluger posiluje český živel, podle Jana Jakubce byla tato postava vsunuta do děje, protože si autor začíná uvědomovat nedostatečný rozvoj národního průmyslu a obchodu. Román se stal Pflugovým psychologicky nejpropracovanějším dílem, je však krokem zpátky, neboť milostný příběh paní Šeborové se odehrává v duchu Pflugových dřívějších románů.

Pfluger se snažil vystihnout aktuální dění ve společnosti, byl to autor nanejvýš citlivý, avšak nejvýrazněji jej ovlivňovaly především knihy, z jejichž vlivu se mu nikdy nepodařilo vyprostit. Tvorba Gustava Pfluga-Moravského zanechala trvalou stopu v české literatuře, i když byla později zastíněna díly jiných spisovatelů, byl to však právě Pfluger, jenž se nebál upozornit na závažné problémy naší společnosti.

7. Recenzenti a kritické díla G. Pflagra-Moravského – stručné biogramy

František Bačkovský (1854–1908) – literární historik, novinář, publicista, nakladatel a knihkupec.

Josef Barák (1833–1883) – básník, novinář, redaktor, překladatel, patřil ke skupině autorů, kteří za vedení J. V. Friče vydali almanach *Lada-Nióla* (1855).

František Alois Hora (1838–1916) – dramatik, autor veršů pro mládež, překladatel z polštiny a němčiny, během svých studií hrál na Malé Straně ochotnické divadlo, kde se seznámil s G. Pflegrem-Moravským, Hora vydal jeho vlastní životopis doplněný přehledem jeho díla a komentářem čerpajícím z Pflugrových dopisů.

Eliška Krásnohorská (1847–1926) – básnířka, prozaička, literární historička, překladatelka (G. G. Byron, A. S. Puškin, A. Mickiewicz), libretistka (operu B. Smetany, K. Bendla, Z. Fibicha).

František Václav Krejčí (1867–1941) – romanopisec, dramatik, literární, divadelní a hudební kritik, esejista, překladatel, autor spisů kulturně historických a popularizačních, vydával knížky úvah o časových otázkách kulturně politických, sociálních a mravních.

Karel Krejčí (1904–1979) – literární historik, slavista, zabývající se především dějinami polské a české literatury a literárněvědnou komparatistikou, vykladač Pflugrova díla z pozdější doby.

Josef Laichter (1864–1949) – romanopisec, literární kritik, účastnil se založení revue *Naše doba*, řídil edici *Laichtrova sbírka krásného písemnictví*, pro ediční řadu *Čeští spisovatelé 19. století* připravil vydání spisů G. Pflagra-Moravského.

Jan Máchal (1855–1939) – historik české a slovanské literatury, filolog, folklorista a etnograf, editor, literární a divadelní kritik.

Jan Neruda (1834–1891) – představitel mladé generace májovců, Pflegrův spolužák z Malostranského gymnázia, redaktor *Obrazů života*, básník, prozaik, tvůrce českého fejetonu, dramatik, literární a divadelní kritik.

Teréza Nováková (1853–1912) – prozaička, publicistka, překladatelka, podílela se na všestranném zrovnoprávnění ženy ve společnosti.

František Pover (1862–1943) – gymnazijní profesor, filolog, překladatel, především rumunské a italské beletrie, spoluautor jazykových příruček, přednášel a psal o českých autorech (J. Neruda, G. Pflieger-Moravský, A. V. Šmilovský).

Ferdinand Schulz (1835–1905) – prozaik, literární historik a kritik, publicista, vychovatel, spolužák G. Pfliegera-Moravského na Akademickém gymnáziu.

Karel Velemínský (1880–1934) – pedagog, překladatel, publicista, filolog, úředník ministerstva školství a národní osvěty, překládal z ruštiny, věnoval se dějinám české literatury, později dílu a osobnosti L. N. Tolstého.

František Zákrejs (1839–1907) – dramatik, prozaik, literární a divadelní kritik a polemik (především časopis *Osvěta* – rubrika *Divadelní rozhledy*), úředník, zakladatel spolku *Jednota českých dramatických spisovatelů*, autor právnických článků.

8. Použitá literatura

Literatura primární

Pfleger-Moravský, G.: Pan Vyšínský. Jaroslav Pospíšil. Praha 1858.

Pfleger-Moravský, G.: Ztracený život. Melantrichova laciná knihovna klasiků. Praha 1928.

Pfleger-Moravský, G.: Z malého světa. Státní nakladatelství krásné literatury a umění. Praha 1962.

Pfleger-Moravský, G.: Paní fabrikantová. Bedřich Kočí. Praha 1928.

Literatura sekundární

Bačkovský, F.: Začátky a rozvoj dramatického básnictví českého. In: Květy. Ročník V. Praha 1883.

Barák, J.: O Gustavu Pflugrovi-Moravském. In: Přednášky Josefa Baráka. č. 5. Praha 1884.

Hora, F. A.: Gustav Pfleger Moravský. Životopisné zápisky básníkovy. Plzeň 1880.

Kalina, J.: Gustav Pfleger-Moravský. Světozor. 1883.

Krásnohorská, E.: Obraz novějšího básnictví českého. In: Časopis muzea Království českého. Ročník LI. Praha 1877.

Krejčí, K.: Z malého světa – doslov. Praha 1962.

Krejčí, F. V.: Z malého světa – předmluva. Praha 1907.

Kritická příloha k Národním listům. [online]. Květen 1864. č. 5. [cit. 27. dubna 2009].

Dostupné z:

<<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=&id=6047420&picp=&idpi=8328313>>

Kvapil, P.: Životní osudy. Duben 2003. [[online, cit. 30. října 2008]. Dostupné z:

<<http://www.kvasice.cz/noviny/20034.pdf>>

Laichter, J.: Sebrané spisy Gustava Pflagra Moravského. Svazek I. Praha 1907.

Máchal, J.: O českém románu novodobém. Praha 1930.

Moravské noviny. Ročník X. č. 15. Brno 1858.

Moravské noviny. Ročník X. č. 93. Brno 1858.

Národní listy. [online]. Září 1875. [cit. 27. dubna 2009]. Dostupné z:

<<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=&id=692805>>

- Neruda, J.: Gustav Pfleger Moravský. In: Národní listy 1875.
- Neruda, J.: Gustav Pfleger. Obrázek mladého života. In: Obrazy života. Praha 1859.
- Neruda, J.: Mosaika – Literatura. Pan Vyšínský. In: Obrazy života. Praha 1859.
- Neruda, J.: Mosaika – Literatura. Pan Vyšínský. In: Obrazy života. Litomyšl 1960.
- Neruda, J.: U nás. Praha 1858.
- Nováková, T.: Hovory po práci. In: Domáci hospodyně. Ročník IV. č. 18. Olomouc 1887.
- Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský a jeho spisy. In: Literární listy. Ročník IX. Brno 1888.
- Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský. Jeho život a jeho díla. In: Rozhledy literární. Ročník I. Říjen 1886, číslo 6.
- Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský. Jeho život a jeho díla. In: Rozhledy literární. Ročník I. Listopad 1886, číslo 7.
- Pover, F.: Gustav Pfleger-Moravský. Jeho život a jeho díla. In: Rozhledy literární. Ročník I. Prosinec 1886, číslo 8.
- Rieger, K.: Pan Vyšínský. Úvod. Praha 1910.
- Schulz, F.: Gustav Pfleger Moravský. In: Osvěta. Ročník V – díl I. Praha 1875.
- Světozor. [online]. Zář 1875. Ročník IX. č. 39. Praha. [cit. 27. dubna 2009]. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=0&id=9080186&picp=&id_pi=18324507>
- Tauer, P. I.: Gustav Pfleger-Moravský. Ročník IV. In: Literární listy. Brno 1883.
- Trybenekrová, V.: Peckovské osobnosti: František Pover. [online]. Červen 2004. [cit. 17. června 2009]. Dostupné z: <<http://209.85.129.132/search?q=cache:E2F1Y10M9n4J:www.obec-pecka.cz/stare/files/63.pdf+Franti%C5%A1ek+Pover&cd=3&hl=cs&ct=clnk&gl=cz>>
- Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904.
- Velemínský, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVII. Praha 1903.
- Velemínský, K.: Z rukopisné pozůstalosti Gustava Pflagra Moravského. In: Obzor literární a umělecký. Ročník. IV. Praha 1902.
- Zákrejs, F.: Paní fabrikantová. In: Osvěta. Ročník III. Díl I. Praha 1873.
- Balajka, B., Tichý, V.: Stručné dějiny české a slovenské literatury. Praha 1965.
- Bartoš, J., Kovářová, S., Trapl, M.: Osobnosti českých dějin. Olomouc 1995.
- Brabec, J. a kol.: Dějiny české literatury. III. díl. Praha 1961.

- Forst, V. a kol.: Lexikon české literatury. Svazek I A–G. Praha 1985.
- Forst, V. a kol.: Lexikon české literatury. Svazek I H–J. Praha 1993.
- Forst, V. a kol.: Lexikon české literatury. Svazek II K–L. Praha 1993.
- Homolová, K., Otruba, M., Pešat, Z. a kol.: Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století. Praha 1973.
- Hrabák, J., Jeřábek, D., Tichá, Z.: Průvodce po dějinách české literatury. Praha 1976.
- Jakubec, J. a kol.: Literatura česká devatenáctého století. Díl III. část 2. Praha 1907.
- Kavka, F., Válka, J.: Dějiny Československa II. Praha 1990.
- Krejčí, K. a kol.: Česká literatura druhé poloviny XIX. století. Praha 1955.
- Lehár, J. a kol.: Česká literatura od počátků k dnešku. Praha 1998.
- Merhaut, L. a kol.: Lexikon české literatury. Svazek I S–T. Praha 2008.
- Merhaut, L. a kol.: Lexikon české literatury. Svazek II U–Ž. Praha 2008.
- Míka, Z. a kol.: Dějiny Prahy v datech. Praha 1989.
- Mohyla, O. a kol.: Slovník českých spisovatelů. Praha 1964.
- Mukařovský, J. a kol.: Dějiny české literatury. Praha 1960.
- Novák, J. V., Novák, A.: Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až do politického osvobození. Vydání třetí. Olomouc 1922.
- Opelík, J. a kol.: Lexikon české literatury. Svazek I M–O. Praha 2000.
- Opelík, J. a kol.: Lexikon české literatury. Svazek II P–Ř. Praha 2000.
- Otruba, M., Homolová, K. a kol.: Čeští spisovatelé 19. století. Praha 1971.
- Polák, J.: Česká literatura 19. století. Praha 1990.
- Vlček, J.: Z dějin. Dějiny české literatury 3. Praha 1960.

9. Anotace

Jméno a příjmení: Lucie Osmanská

Název fakulty: Filozofická fakulta

Název katedry: Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: První dobové kritické reflexe románů Gustava Pflagra-Moravského

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Počet stran: 49

Počet příloh: 6

Počet znaků: 78 416

Počet titulů použité literatury: 54 + 5 elektronických zdrojů

Klíčová slova: dělnický román, psychologický román, kritika, sociální otázka, národnostní otázka, romantické prvky

Charakteristika diplomové práce: Cílem této práce je postihnout první dobové kritické ohlasy, jež vyvolala románová tvorba Gustava Pflagra-Moravského u tehdejší kritiky. Autor ve svých dílech odkrývá sociální a národnostní problémy naší společnosti v devatenáctém století. Pflager byl často kritizován za přílišnou závislost svých románů na dílech světových autorů, bylo mu také vytýkáno, že i přes závažnost daných témat spojuje realistický svět s romantickými prvky. I přes tyto jisté nedostatky byly v tehdejší době Pflagrové práce vysoce ceněny kritikou i čtenáři.

10. Annotation

Name and surname: Lucie Osmanská

Faculty name: Faculty of Philosophy

Department name: Department of Czech Studies

Bachelor thesis title: First contemporary critical reflections of novels from Gustav Pfleger-Moravský

Supervisor: Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Number of pages: 49

Number of supplements: 6

Number of characters: 78 416

Number of titles used literature: 54 + 5 electronic resources

Keywords: labour novel, psychological novel, criticism, social issue, problem of nationhood, romantic elements

Characteristics of the bachelor thesis: The aim of this bachelor thesis is to take down first critical responses which were caused by novels from Gustav Pfleger-Moravský in former critics. The author uncovered in his novels social and national issues of our society in the nineteenth century. Pfleger was often criticized for its excessive dependence on novels of world writers, he was also reproached that despite a severity of these issues he combined a realistic world with romantic elements. Despite of these defects his novels were highly prized by critics and readers at that time.

11. Přílohy

Příloha č. 1: Portrét Gustava Pflagra-Moravského

Příloha č. 2: Titulní list prvního vydání románu Pan Vyšínský

Příloha č. 3: Titulní list prvního vydání románu Ztracený život

Příloha č. 4: Titulní list prvního vydání románu Z malého světa

Příloha č. 5: Titulní list prvního vydání románu Paní fabrikantová

Příloha č. 6: Světozor (září 1875)